

BİNGAZİ MUTASARRIFLIĞI DÂHİLİNDEKİ CEBEL-İ AHDAR'IN COĞRAFİ, SOSYO-EKONOMİK YAPISI VE BÖLGEDEKİ BAZI ISLAH GİRİŞİMLERİ

Metin MENEKŞE*

Öz

Trablusgarp Vilayeti ve Bingazi Mutasarrıflığı, *Afrika-yı Osmanî*'nin önemli bir parçasını teşkil etmiştir. Akdeniz ve Kuzey Afrika'yı elde tutmak için savunulması gereken en önemli ve en son stratejik mevki olmuştur. Ele alınan dönemde İstanbul'a bağlı müstakil bir mutasarrıflık olan Bingazi, sahip olduğu limanı ve stratejik konumuyla önemli bir bölgedir. Osmanlı hâkimiyetine girdikten sonra gerek merkezi yönetim eliyle gerekse yerel idareciler tarafından bölgenin kalkınması için çeşitli idarî, malî ıslahatlar yapılmıştır. Bu dönemde yönetime sunulan raporlarda mutasarrıflığın, Bingazi ile Derne arasındaki sahil bölgesine dikkat çekilmiş, özellikle *Cebel-i Ahdar*'a özel bir yer ayrılmıştır. Burası, verimli toprakları ve elverişli iklimi ile ön plana çıkmaktadır. Özellikle yabancı halde çok sayıda zeytin ağacı bulunduğu ve bu zeytin ağaçlarının bakımının yapılmasıyla bölgenin iktisadi durumuna büyük katkı sağlayacağı her defasında vurgulanmıştır. Bunun da nitelikli insan gücüyle sağlanabileceği düşünülmüş ve bu yönde çalışmalar yapılmıştır. Dolayısıyla *Cebel-i Ahdar* bölgesinin coğrafi ve sosyo-ekonomik yapısı ile bölgede yürütülen ıslah çalışmaları üzerinde durulması gereken bir konudur.

Anahtar kelimeler: *Osmanlı Devleti, Afrika-yı Osmanî, Bingazi, Cebel-i Ahdar, Coğrafi ve Sosyo-Ekonomik Yapı, Islah Çalışmaları*

Abstract

Geographical, Socio-Economic Structure of Cebel-i Ahdar in the Governorship of Benghazi and Some Reform Attempts in Region

The Tripoli Province and Benghazi Governorship were an important part of the *Ottoman Africa*. As a matter of fact, the two regions have been the most important and the last strategic position to be defended to keep the Mediterranean and North Africa. In the period under consideration, Benghazi is an independent province attached to Istanbul and is an important region with its port, strategic location. After entering the domination of the Ottoman Empire, various administrative and financial reforms were made by the central government and by the local administrations for the development of the region. In the reports presented to the management during this period,

* Arş. Gör. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Mentеше, MUĞLA. E-Posta: m.menekse@mu.edu.tr. ORCID: 0000-0003-1192-3161
(Makale Gönderim Tarihi: 19.04.2019 - Makale Kabul Tarihi: 09.12.2019)

attention was drawn to the coastal region between Benghazi and Derne, "*Cebel-i Ahdar*" which a special place. It stands out with its fertile lands and favourable climate. In particular, it has been emphasized that there are many olive trees in the wild, and it has always emphasized that olive trees will contribute greatly to the economic situation of the region. It was thought that this could be provided by qualified human power and studies were carried out in this direction. Therefore, the geographical and socio-economic structure of the *Cebel-i Ahdar* region and the reform attempts carried out in the region is an issue that needs to be emphasized.

Keywords: *Ottoman State, the Ottoman Africa, Benghazi, Green Mountain, Geographical and Socio-Economic Structure, Reform Attempts.*

GİRİŞ

Osmanlı Devleti, tarihin en büyük, en uzun ömürlü ve en geniş coğrafyaya yayılan devletlerinden birisidir. Egemenlik sahasını üç kıtaya yaymış ve bu geniş egemenlik sahasını altı yüzyıl kadar kontrolü altında tutmayı başarmıştır.¹ Nitekim bu egemenlik sahalarından birisi de Afrika'dır. Afrika'daki Osmanlı egemenliği, Mısır ve Kuzey Afrika eksenli olarak gerçekleşmiştir. Osmanlılar, XVI. yüzyıl başlarında Afrika'nın kuzeyinden başlayarak Akdeniz'in güney sahilleri boyunca Atlas Okyanusu kıyılarına kadar ilerlemişlerdir.² Osmanlılar'ın Kuzey Afrika'ya ilgileri ise XV. yüzyılda başlamış olmakla birlikte ilk ciddi temasları XVI. yüzyılda olmuştur. Nitekim Trablusgarplılar, İspanyol işgalinden kurtarılmaları için ilk defa 1510'da, ikinci defa da 1519'da İstanbul'a bir heyet göndererek yardım istemişlerdir. Nihayet, XVI. yüzyılda Akdeniz'de önemli bir güç haline gelen Osmanlı Devleti, bölgede istikrarı tamamıyla sağlamaya yönelmiştir. 1551 yılında Sinan Paşa ve Turgut Reis'in kumandasındaki Osmanlı donanması Trablusgarp'ı yirmi günlük bir kuşatma sonucunda İspanyollardan almıştır (18 Ağustos 1551).³ Bu fetih, yerli ahaliden yapılan bir fetih olmayıp bilakis orayı işgal edenlere karşı yerli ahali ile yapılan dayanışma sonunda gerçekleşmiştir. Nitekim Trablusgarp, asırlarca Osmanlı idaresinde kalmış ve Akdeniz ve Kuzey Afrika'yı elde tutmak için savunulması gereken en önemli ve en son stratejik mevki olmuştur.⁴

Afrika kıyılarında başlayan Osmanlı-İspanya çekişmesi⁵ sonunda Trablusgarp ile birlikte Cezayir ve Tunus da Türk hâkimiyetin⁶ geçmiş ve Akdeniz'de başlayan bu mücadeleyi Osmanlılar kazanmıştır. Bu şekilde Osmanlı

¹ Emecen 2009, s. 165.

² Toprak 2012, s. 225.

³ Nehicüddin Efendi 2013, s. 19; Mehmed Nuri ve Mahmud Naci 2012, s. 135. Fetihden sonra bölgede yürütülen önemli imar faaliyetleri için bkz. Mahmud Ali 1982.

⁴ Kurşun 2013, s. IV.

⁵ Osmanlı-İspanya mücadelesi ile ilgili olarak bkz. Hess 2010.

⁶ Osmanlı idaresi döneminde Cezayir ile ilgili bilgi için bkz. Kahraman 1993, s. 486-489; Kuran 1957; *Osmanlı Belgelerinde Cezayir* 2010; Hizmetli 1953, s. 742-815. Tunus ile ilgili bilgi için bkz. Kavas 2012, s. 388-393; Maksudoğlu 1966-67, s. 189-219; Hizmetli 1953, s. 742-815.

yönetimi altına giren ve Akdeniz hâkimiyeti için stratejik bir konumda olan bu üç eyalete “Garp Ocakları”⁷ denilmeye başlanmıştır. Osmanlılar, Garp Ocakları’nı ilk dönemlerde tek yönetim altında, daha sonraları ise yönetimlerini birbirinden ayırarak idare etmişlerdir. Garp Ocakları’nın idaresi diğer eyaletlerden farklı olarak fetihlerden sonra güvenlik amacıyla oralarda bırakılan Türk askerlerinin idaresine verilmiştir. Kuzey Afrika’daki bu bölgeler salyaneli eyaletler arasına katılarak yıllık vergileri de devlet hazinesine aktarılmıştır.⁸

Kuzey Afrika’daki Garp Ocakları’ndan en doğuda ve devlet merkezine en yakın olan Trablusgarp, başlangıçta Cezayir Eyaleti’ne bağlı olarak idare edilmiştir. Ancak, Cezayir Beylerbeyilerinin giderek güçlenmesinden çekinen Osmanlı Devleti, daha sonra burayı ayrı bir eyalet haline getirmiştir. Trablusgarp Ocağı, ilk önceleri merkezden gönderilen beylerbeyiler tarafından idare edilirken, XVII. yüzyıldan itibaren *Dayılar*⁹ idareyi ele geçirmiştir. XVIII. yüzyılda ise *Karamanlı Ailesi*¹⁰ iktidara sahip olmuştur. 1835’li yıllara gelindiğinde Trablusgarp’ta siyasi ortam, Karamanlı Ailesi içindeki valilik meselesi nedeniyle karışık bir hale bürünmüştür. Bu durumdan istifade eden Sultan II. Mahmut, gönderdiği bir donanma gücüyle Karamanlı Ailesi’nin egemenliğine son vermiş ve Trablusgarp’ı doğrudan merkeze bağlamış, XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti, Kuzey Afrika ile olan bağlarını Trablusgarp’ta merkezi yönetimi güçlendirerek korumaya çalışmış ve 1864 tarihli Vilayet Nizamnamesi ile Trablusgarp, vilayet olarak yeniden teşkilatlandırılmıştır.¹¹ Bir dönem Trablusgarp Vilayeti’ne bağlı sancak, bir dönem müstakil bir vilayet olan Bingazi ise, 1888’de doğrudan İstanbul’a bağlı müstakil bir mutasarrıflık haline getirilmiştir. Böylece bölge, Trablusgarp Vilayeti ve Bingazi Mutasarrıflığı şeklinde iki yönetim birimiyle XX. yüzyıla intikal etmiştir.¹²

XIX. yüzyıl sonu ile XX. yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti topraklarının 1/7’ini kapsayan ve yaklaşık 1 milyon nüfusa sahip olan Trablusgarp Vilayeti ve Bingazi müstakil Mutasarrıflığı, *Afrika-yı Osmanî*’nin önemli bir bölümünü teşkil etmiştir.¹³ Coğrafi konumunu itibariyle önemli bir yere sahip olması nedeniyle bölge, tarihinde birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Nüfusun büyük çoğunluğu da Akdeniz kıyısındaki ovalarda yaşamıştır.¹⁴

⁷ Garp Ocakları ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Çetin 1996, s. 382-386; Çetin 2002, s. 382-386; Bostan 1994, s. 59-86; Toprak 2012, s. 223-237; Kuzucu 2015, s. 165-180.

⁸ Toprak 2012, s. 225-226.

⁹ Dayılarla ilgili detaylı bilgi için bkz. Maksudoğlu 1994, s. 59-60.

¹⁰ Osmanlı Devleti’nin Trablusgarp eyaletini 1711-1835 yılları arasında idareleri altında bulunduran Türk asıllı ailedir. Detaylı bilgi için bkz. Mantran 2001, s. 451-453.

¹¹ Toprak 2012, s. 234.

¹² Gehedr 1996, s. 180.

¹³ Trablusgarp mebusu Mahmut Naci Bey, 1 Mayıs 1911 tarihli meclis konuşması için bakınız: *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, 18 Nisan 1327 (1 Mayıs 1911, Pazartesi) Oturumu, s. 83.

¹⁴ Karasapan 1960, s. 31.

1. Bingazi Mutasarrıflığı (Siyasi, İdari ve Demografik Durum)

Akdeniz ile Sahra-yı Kebir arasında ve *Sirenayka* olarak da adlandırılan *Berka*¹⁵ bölgesinde yer alan Bingazi¹⁶, bölgenin ikinci kalabalık şehri olup aynı zamanda doğu kıyılarının en büyük limanına sahiptir.¹⁷ 1551 Trablusgarp seferi sırasında *Berka* bölgesinin Osmanlı hâkimiyetine girmesinden¹⁸ sonra Bingazi de 1578'de kesin olarak Osmanlı topraklarına katılmıştır. Bu tarihten itibaren Garp Ocakları'nda Trablusgarp Eyaleti'nin bir sancağı olan Bingazi, XVII. yüzyılda Dayılar'ın, XVIII. yüzyılda da Karamanlı Ailesi'nin idaresinde kalmıştır. 1863'te Trablusgarp Vilayeti'nden ayrılarak doğrudan Babiâli'ye bağlı müstakil bir mutasarrıflık merkezi haline getirilmiş ve Trablusgarp'a bağlı olduğu dönemdeki imtiyazları kaldırılarak düzenli bir vergi sistemine tabi tutulmuştur.¹⁹

Bingazi, 1867 yılı ortalarında tekrar Trablusgarp'a bağlı bir sancak durumuna getirilirken, 1871-1872'de Trablusgarp'tan ayrılmış ve müstakil bir vilayet olmuştur. Vilayetin başına Maraş Mutasarrıfı Abdullah Paşa tayin edilmiştir. 1872'de yeniden Trablusgarp Vilayeti'ne bağlı bir sancak haline getirilmişse de 1878'de yine müstakil bir vilayete dönüştürülmüştür. En son Tahsin Paşa'nın valiliği sırasında, 1888'de, İstanbul'a bağlı müstakil bir mutasarrıflık olmuş ve 1911 yılına kadar da bu konumunu korumuştur.²⁰

Bingazi'de görev yapan mutasarrıflar, bölgenin gelişmesi için çeşitli ıslahatlar yapmışlardır. Örneğin ilk Bingazi Mutasarrıfı Halil Paşa zamanında (1863-1867), Bingazi ve Derne²¹'de birer kara gümrüğü ile karakol tesis edilmiş, vergilerin tahsilinde eski ölçüler bırakılarak devletçe kullanılan ölçüler esas alınmış ve vergilerin düzenli bir şekilde toplanmasına çalışılmıştır.²² Aynı şekilde Tahir Paşa'nın mutasarrıflığı sırasında (1893-1904) da bazı başarılı ıslahatlar yapılmış, örneğin telgraf hattı döşenmiştir.²³

1876-1908 yılları arasında bölgede özellikle II. Abdülhamit'in girişimleri oldukça fazla olmuş ve padişah bölgeyle yakından ilgilenmiştir. Çünkü elinde kalan son Kuzey Afrika toprak parçasını da kaybetmek istememiştir. Nitekim 1860'lı yıllardan itibaren Bingazi, Trablusgarp ve Derne üzerinde Avrupalıların

¹⁵ Bingazi bölgesine *Sirenayka* (*Cyrenaica*) veya *Berka* denilmesi hakkında bkz. Taş 2016, s. 16.

¹⁶ Ali Tefik 1318, s.473-474. Bingazi şehri, limanın kuzeyinde kurulmuştur. İlk önce Avrupalılar Mahallesi, daha kuzeyde Sabri isminde Sudanlıların yerleştikleri varoşa yakın Arap Mahallesi gelir. Bu varoşun yakınında Türkler tarafından yapılmış Baruthane vardır. Bunun da ötesinde kumluk bir arazi ile bahçelikler ve hurmalıklar görünür. Bkz. *1911-1912 Osmanlı-İtalya Harbi ve Kolağası Mustafa Kemal* 1985, s. 65.

¹⁷ Erinç 1992, s. 181-182.

¹⁸ Rossi 1979, s. 447.

¹⁹ Erinç 1992, s. 182.

²⁰ Tarihsel süreçte Bingazi'de görülen idari değişimle ilgili bilgi için bkz. Gehedr 1996, s. 176-180.

²¹ *Derne*, Akdeniz kıyısındadır ve içerisinde *Bomba*, *Tobruk*, *Gerse* gibi limanları ile önemli bir yere sahiptir. Özellikle *Bomba* limanı, Afrika'nın kuzeyi ile diğer cihetler arasında ulaşımı sağlamada önemlidir. Bkz. Ömer Subhi 1307, s. 60-61.

²² Gehedr 1996, s. 184-185.

²³ Erinç 1992, s. 182.

İlgileri artmış ve bu bölgelerde İngiliz, İtalyan, Fransız rekabeti başlamıştır.²⁴ Özellikle Tunus'un elden çıkmasıyla²⁵ birlikte Trablusgarp ve Bingazi sınırları daha da önem kazanmıştır. Nitekim II. Abdülhamit, güney sınırını tekrar düzenletmiştir. Güvenlik gerekçesi ile Kuloğulları'ndan²⁶ bir Hamidiye Birliği oluşturmuştur. Halk askerlik konusunda eğitime başlanmıştır. Bölgede nüfuz sahibi olan kişilerle ve tarikatlarla görüşülmüştür. Özellikle Büyük Sahra ve Orta Sudan'da etkili olan Senûsilik²⁷ ile yakından ilgilenilmiştir.²⁸ Nitekim Bingazi, XIX. yüzyılda başlayan Senûsi hareketinin önemli merkezlerinden biri olmuştur.²⁹

²⁴ Çetin 1994, s. 181.

²⁵ Tunus, 1883 tarihli Mersâ Antlaşması imzalanınca himaye adı altında Fransa'nın resmen idaresine girmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Maksudoğlu 1986, s. 137-169.

²⁶ Yaklaşık üç asır boyunca Garp Ocakları dediğimiz Kuzey Afrika eyaletlerine, Anadolu ve Akdeniz adalarından toplanan çoğunluğu Türk soylu gençler, yeniçeri yapılmak üzere getirilmişlerdir. İstanbul, İzmir ve Antalya'da bulunan Cezayir, Tunus ve Trablusgarp eyaletlerinden görevli memurlar, ihtiyaca bağlı olarak topladıkları gençleri bu ocaklara taşımışlardır. Belli bir askeri disiplinden geçen gençler, yeniçeri sınıfını meydana getirerek beylerbeyiler veya valiler zamanında hem onları korumak hem de şehirlerin güvenliğini sağlamakla vazifelendirilmişlerdir. Bu insanlar görevleri bittiğinde geldikleri yerlere dönmeyip bu eyaletlerde kalmışlar, yerli kızlar veya esir kadınlarla evlenmişlerdir. Bunların evlatları zamanla her üç eyalette (Cezayir, Tunus, Trablusgarp) de yeni bir neslin doğmasına vesile olmuştur. Arap-Berberi ve İspanyol yerlilerin karışımından meydana gelen nesle "Mor" dendiği gibi Türklerin doğan çocuklarına "Kuloğulları" denilmiştir. Kuloğulları, eyalet merkezlerini çevreleyen sur dışındaki yakın mevkilere yerleştirilmiş ve buralardan izinsiz çıkmalarına müsaade edilmemiştir. Kuloğullarının eyaletlere göre nüfusları değişmekle birlikte kaynaklar genelde her bir eyalet için XIX. asrın ikinci yarısında 50 binin üzerinde bir rakam vermektedir. Bkz. Kavas 2013, s. 114-115; Kavas 2001; Koloğlu 1986.

²⁷ Senûsilik, Osmanlı egemenliğine karşı bir hareket değildir. Osmanlı sınırları içerisinde yarı bağımsız bir harekettir. Osmanlılarca, bir bakıma İslam birliğinin etkin bir unsuru olarak görülmüştür. Bkz. Gehedr 1996, s. 213. Nitekim dönemin Osmanlı padişahları Senûsilik hareketiyle yakından ilgilenmişlerdir. Muhammed b. Ali es-Senûsi hayattayken Sultan Abdülmecid tarafından 1856 yılında İstanbul'a davet edilen Senûsiye şeyhi Abdürrahîm el-Mahcûb'a, tarikatlarını tanıyan ve kendilerine belli kolaylıklar sağlayan bir ferman verilmiştir. 31 Ekim 1860'ta İstanbul'a gelen Bingazi Zâviyesi şeyhi Ebû'l-Kâşım Muhammed el-İsevî ile Muhammed Mehdi es-Senûsi'ye gönderilen fermanla Senûsiye hareketinin faaliyetlerinden duyulan memnuniyet bir defa daha belirtilmiştir. Abdülaziz tarafından verilen 6 Ekim 1865 tarihli fermanla Hicaz, Trablusgarp ve Bingazi valileri, Senûsi tekke ve medreselerine karşı herhangi bir harekette bulunmamaları konusunda uyarılmıştır. II. Abdülhamid, kendisine sadakatle bağlı oldukları yönünde bilgi edindiği Senûsiler'e karşı daha fazla alâka göstermeye başlamıştır. Senûsiye şeyhleri zaman zaman padişah tarafından taltif edilerek kendilerine nişanlar ve unvanlar verilmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Kavas 2009, s. 536-538.

²⁸ Artuç 2013, s. 56-57. Senûsiler ve II. Abdülhamid ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi 1992.

²⁹ Erinç 1992, s. 182.

Yer	Kaza	Nahiye
Bingazi Sancağı	Bingazi	Avâkir Nahiyeleri (Selûk, Karkura?, Bersis, Tukra)
	Cidabiye	Berka
	Ucla ve Calu	-
	Merc	Derse
	Berasa	Hase
Derne Sancağı	Derne	Kubbe
	Tobruk	-
	Bomba	Luk

İdari teşkilatına bakıldığında, ilk Mutasarrıf Halil Paşa zamanında (1863-1868); *Bingazi*, *Derne*, *Ucla ve Calu*, *Cidâbiye* ve *Kufra* adlı beş kazaya ayrılmış ve şehrin idaresine yeni bir düzen verilerek on iki mahalle teşkil edilmiştir.³¹ Askeri zümreden olan Ali ve Ahmet Nuri Efendilerin kaleme aldıkları risaleye göre H. 1301/M. 1883-1884 yıllarında Bingazi; merkez Bingazi ve Derne sancaklarından oluşmaktadır. Sancakta; *Bingazi*, *Cidabiye*, *Ucla ve Calu*, *Merc* ve *Berasa* kazaları yer almaktadır (Bkz. Tablo 1)³². Ömer Subhi'nin H.1307/M.1889-1890 tarihli eserinde ise, merkez *Bingazi* ile birlikte *Derne*, *Merc*, *Ucla ve Calu*, *Cidabiye* kazalarından oluşmaktadır.³³ *Derne*, dağlara yakındır. Denizden bir km. kadar içerdedir. Ortasından geçen bir küçük vadi, kasabayı ikiye ayırır. 1.000 haneden oluşan kasaba, 4 mahalleye sahiptir. Bir küçük hamamı, 5 su değirmeni, buğday mahzenleri ve üç kapılı suru vardır. İskenderiye ve Girit limanlarıyla ticaret yapan bir de limanı vardır. *Merc* kazası, 1.000 nüfusa sahiptir. Kaza merkezi olan Merc köyü, 100 hanedir. Bir camii ile birlikte 30 kadar dükkân ve mağazası vardır. Ayrıca 100-150 süvari neferinden ibaret müfrezesi bulunmaktadır. *Cidabiye*, Bingazi'nin 35 saat güneyinde bulunmaktadır. 40.000 nüfusu vardır. Sahra taraflarında ziraata uygun arazileri, meraları, ormanlıkları bulunur. Ahalisi, bölgenin ağaçlarından istifade etmekte ve hayvancılıkla uğraşmaktadır. *Ucla ve Calu* kazası, Bingazi'nin 75 saat güneyinde bulunmaktadır. Ahalisi Zaviye kabilesinden olup 11.000 kişiden oluşmaktadır. Ucla vadisi Akdeniz'den 51, Calu vadisi ise 30 metre yüksekliktedir. Hurma ağaçlarına sahip ormanları meşhurdur. Özellikle Calu'da 200.000 hurma ağacının olduğu tahmin edilmektedir³⁴.

³⁰ Ali ve Ahmed Nuri 1301, s. 42.

³¹ Erinç 1992, s. 182.

³² Ali ve Ahmed Nuri 1301, s. 42.

³³ Ömer Subhi 1307, s. 58-61.

³⁴ Ali ve Ahmed Nuri 1301, s. 115-116, 118-119.

Bingazi'deki yerleşim ve nüfusa dair birtakım veriler ortaya koymak da mümkündür. Örneğin Mahmud Nedim Paşa, ıslahat yapmak amacıyla 1862'de bir teftiş gezisine çıktığında, Bingazi'ye dair detaylı bir rapor hazırlamıştır. Buna göre Bingazi'de, Müslim ve gayrimüslim olmak üzere 1.545 hane, 426 dükkân, 40 han, 26 fırın ve 21 değirmen bulunmaktadır.³⁵

Ali Kemalî Paşa³⁶ tarafından 15 madde halinde hazırlanan 1880 tarihli ıslahat layihasına³⁷ göre, Bingazi 2.500, Derne 500-600, Merc 150 ve Ucla ve Calu 1000-1200 hanelik yerlerdir. Bunlardan başka dağınık birkaç zaviye etrafında ufak yerleşim noktaları bulunmaktadır. Geriye kalan halk ise konargöçerdir. Ali ve Ahmet Nuri efendilerin 1883-1884 yıllarında kaleme aldıkları risaleye göre ise Bingazi, eski bir sur ile çevrili olup kasabada 1.500 hane ile birlikte bir büyük camii, 19 mescit, 1 Katolik kilisesi, hamam, birkaç değirmen, han, mağazalar ve gemiler için de 1 fener mevcuttur.³⁸

Ali ve Ahmet Nuri Efendiler tarafından H. 1301/M. 1883-1884 yıllarında hazırlanan risalede nüfus verilirken, birkaç kaynak birlikte değerlendirilmiş ve farklı veriler ortaya konulmuştur. Bu değerlendirme Tablo 2'de olduğu gibidir.

Yer	Ali Rıza Efendi İstatistik Risalesine Göre Nüfus	Diğer Kaynaklara Göre	Mahalli Salnameye Göre Meskûn ve Göçebe Durumu	Bu Bilgiler Dairesinde Tahmini Nüfus
Bingazi Şehri	11.900	Bingazi Sancağı genel nüfusu Dr. Nahtigal'a göre 302.000, İtalya Ticaret Şirketi layihasında 246.200'dür.	Meskûn	13.000
Avâkir Nahiyeleri	9.220		3/2 Meskûn 3/1 Göçebe	10.000
Cidabiye ve Berka	39.680		Göçebe	50.000
Merc ve Derse	28.400		10/1'i Meskûn 10/9'u Göçebe	30.000
Berasa ve Hase	38.800		Göçebe	40.000
Toplam	128.000			143.000

³⁵ Mahmud Nedim Paşa'nın raporunun içeriği hakkında bilgi için bkz. Gehedr 1996, s. 182-183.

³⁶ Ali Kemalî Paşa, hem Bingazi mutasarrıflığı (1873-1876) hem de Trablusgarp valiliği (1877-1878) yapmıştır. Bkz. Gehedr 1996, s. 199-200.

³⁷ Bu layiha, Ali Kemalî Paşa tarafından 27 Nisan 1880 tarihinde Başvekâlete sunulmuştur. Bkz. BOA., ŞD. DH., Dosya No: 2325, Gömlek No: 32, 17 Cemaziyülevvel 1297/27 Nisan 1880.

³⁸ Ali ve Ahmed Nuri 1301, s. 114.

³⁹ Ali ve Ahmed Nuri 1301, s. 35.

Ali Rıza Efendi istatistiğine göre, Bingazi dâhilinde 128.000 nüfus bulunmaktadır. Mahalli salnamede ise, bunların göçebe veya yerleşik olup olmadıklarına dair bilgi verilmiştir. Farklı verilerden hareketle de en nihayetinde tahmini bir nüfus miktarı ortaya konulmuştur. Buna göre Bingazi dâhilinde tahmini nüfus 143.000'dir. Ayrıca genel nüfus miktarıyla ilgili farklı iki kaynağa da müracaat edilmiştir. Bunlardan *Dr. Nahtigal*'a göre genel nüfus 302.000 iken, *İtalya Ticaret Şirketi* layihasında 246.200 olarak verilmiştir.

Ali ve Ahmet Nuri'nin kaleme aldığı risalede, Bingazi ile birlikte *Afrika-yı Osmani*'de yer alan diğer sancakların da nüfuslarına yer verilmiştir. Buna göre Bingazi, sekiz bölge içerisinde 143.000 nüfusu ile ikinci sırada gelmektedir. Bölgedeki nüfusun genel dağılımını görmek adına önemli olan bu veriler, aşağıdaki tabloda olduğu gibidir (Bkz. Tablo 3).

Sancak	Nüfus Miktarı
Trablusgarb Sancağı	103.500
Humus Sancağı	170.000
Cebeligarbi Sancağı	94.000
Fizan Sancağı	48.200
Bingazi Sancağı	143.000
Derne Sancağı	55.400
Sancak dâhilinde olup da miktarı malum olmayan aşair-i kabail ile li-ecli't-ticare gelen ahali vs.de buna munzam oldukça	60.000
Cağbub ve Kufra Vahaları	11.000
Toplam	700.000-750.000

XIX. yüzyılın sonu ile XX. yüzyılın başlarında, sadece Bingazi merkez kazasının nüfusu ile ilgili farklı kaynaklardan da bilgi edinmek mümkündür. Ali Tevfik, Akdeniz sahilinde bulunan kasabanın nüfusunun XIX. yüzyıl sonunda 11.000 olduğunu belirtmektedir.⁴¹ Sırrı Erinç, XIX. yüzyıl sonunda nüfusu 10.000 olarak vermiştir.⁴² Son olarak Ömer Subhi, H.1307/M.1889-1890 yıllarında kaleme aldığı eserinde nüfusun, 300'ü Avrupalı olmak üzere 15.000 olduğunu yazmaktadır.⁴³ Dolayısıyla Bingazi merkez kazasının nüfusu, XIX. yüzyıl sonlarında 11.000 ilâ 15.000 arasında değişmektedir. XX. yüzyıl başlarında ise 25.000 olarak kaydedilmiş, ayrıca 1905 yılında, mutasarrıflık dâhilinde genel nüfusun tahminen 300.000 olduğu bildirilmiştir⁴⁴.

⁴⁰ Risalede yer aldığı şekliyle burada verilmiştir. Bkz. Ali ve Ahmed Nuri 1301, s. 36.

⁴¹ Ali Tevfik 1318, s. 473-474.

⁴² Erinç 1992, s. 182.

⁴³ Ömer Subhi 1307, s. 58.

⁴⁴ Tüccarzâde İbrahim Hilmi 1323, s. 274; Erinç 1992, s. 182.

2. Bingazi Mutasarrıflığı Dâhilindeki “Cebel-i Ahdar” Bölgesi

2.1. Genel Olarak Bingazi'nin Coğrafi ve Sosyo-Ekonomik Durumu

Bingazi, 32 derece 8 dakika arz-ı şimalî, 17 derece 46 dakika tûl-i şarkî arasında olup, kuzeyinde Akdeniz, doğusunda Mısır, batısında Trablusgarp Vilayeti ve güneyinde Libi Çölü bulunmaktadır.⁴⁵ Denizden yüksekliği 900 ilâ 1000 metre kadar olup, en yüksek yerleri *Sira* ve *Zaviye*'dir. Arazisi, bir çeşit kırmızı toprak ile örtülüdür.⁴⁶ Bölgedeki başlıca geçim kaynağı ise tarımdır. Özellikle Romalılar döneminde bölge tahıl ambarı olarak adlandırılmıştır. Aynı zamanda yeraltı kaynağı bakımından da zengin olup önemli madenlere sahiptir.⁴⁷ *Ömer Subhi*, Bingazi'de özellikle tuz madenin çok olduğunu ve her sene ihraç olunan tuz miktarının 10 milyon kilogram olarak tahmin edildiğini belirtmiştir.⁴⁸

Bingazi'nin coğrafi ve sosyo-ekonomik yapısı ile ilgili olarak gerek devlet adamları tarafından sunulan layiha ve risalelerden, gerekse dönemin coğrafya eserlerinden bilgi edinmek mümkündür. Örneğin Ali ve Ahmed Nuri Efendiler tarafından H. 1301/M. 1883-1884 yıllarında kaleme alınan risalede Bingazi'ye dair detaylı bilgiler verilmiştir. Özellikle Bingazi ile Derne arasındaki sahil bölgesine dikkat çekilerek, buradaki *Ayn-ı Şehhat* adlı mevkiinin son derece *mamur* ve *abadan* olduğu belirtilmiştir. Yapılan tespite göre Bingazi ile Derne arasında çok sayıda zeytin ağacı ve geniş bir ormanlık arazi bulunmaktadır. Zeytinin en fazla olduğu yerler; *Ayn-ı Şehhat*, *Vadi-i Nasrib*, *Vadi-i Cerib* ve *Kıkreb*'dir. Buralarda ziraata elverişli geniş araziler mevcut olup, eğer önem verilirse kısa bir süre içinde memleketin en mamur yeri haline gelebilecektir.⁴⁹

Ali Kemali Paşa, 1880 yılında kaleme aldığı layihasında, gerek sahilde gerekse iç bölgelerde Eski Yunan ve Roma kent harabelerinin bulunduğu bahsetmektedir. Ayrıca, Derne ile Bingazi arasındaki sahilde ve dağlarda tatlı su kuyuları, sarnıçları, ihmal edilmiş zeytinlik ve sair ormanları dikkat çekmektedir. Bağ ve bahçe yönünden zengin köy ve kasabalar bulunmaktadır.⁵⁰

Bölgenin sahip olduğu bu özelliklerine rağmen ne yazık ki bölgenin yerli ahali olan urban (göçebe Araplar)⁵¹ tarafından buna itibar edilmemiştir. Ali Kemali Paşa'ya göre, bağ ve bahçeler işlenmemekte, su kuyuları dahi hakkıyla

⁴⁵ Ömer Subhi 1307, s. 58.

⁴⁶ Ali ve Ahmed Nuri 1301, s. 112.

⁴⁷ Erinç 1992, s. 181-182.

⁴⁸ Ömer Subhi 1307, s. 65.

⁴⁹ Ali ve Ahmed Nuri 1301, s. 112-113.

⁵⁰ BOA., ŞD. DH., Dosya No: 2325, Gömlek No: 32, 17 Cemaziyülevvel 1297/27 Nisan 1880.

⁵¹ Ali ve Ahmed Nuri efendiler de bölge ahalesinin büyük bir çoğunluğunun, imaretsiz sahra ve vadilerdeki çadırlarda ikamet ettiğini belirtmişlerdir. Bkz. Ali ve Ahmed Nuri 1301, s. 113.

değerlendirilmemektedir. Zeytinlik ve ormanlardan bilinçsizce faydalanılmaktadır. Şöyle ki ağaçların ince dalları ve yaprakları kesilip keçi ve deve gibi hayvanlara yedirilmekte, hatta ağaçlar kırılıp veya kökünden kesilip yakılmaktadır. Bazen de kabukları soyulup beyhude telef edilmektedir.⁵²

Ali Kemali Paşa, bölgedeki bu izlenimlerini aktardıktan sonra ne yapılması gerektiği yönünde de fikirlerini beyan etmiştir. Ona göre, İstanbul'dan öğretmen getirilerek yararlı bir ziraat ve sanayi okulu açmak, ziraat ve ticaret derneklerinden istifade etmek, numune çiftlik tesis etmeyi hızlandırmak, ormancılık eğitimi görmüş bir orman memuru atamak, Osmanlı Afrika'sında komşu ülkelere karşı yabancı devletlerin politikasını göz önünde bulunduran bir politika izlemek önemli hususlardır.⁵³

Tüccarzâde İbrahim Hilmi, Bingazi'nin iklim ve arazi yapısının Afrika'ya benzemediğini, âdetâ Güney Avrupa'nın en verimli ve güzel yerlerini andırıldığını belirtmiştir. Her ne kadar iç kesimlerinde çöl iklimi görülse de özellikle sahile yakın kesimlerinin akarsulara sahip ve gayet mahsuldar olduğunu ifade etmiştir. Her çeşit hububat, özellikle de arpa ekilmekle birlikte, çeşitli sebze, portakal, limon, mandalina, nar ve zeytin de yetişmiştir.⁵⁴

Ömer Suphi, eserinde, bölgeye yağmur nadiren yağdığından toprak her ne kadar verimli olsa da mahsulün az olduğuna dikkat çekmiştir. Bazı vahalarda ekilen hububatın buğday ve arpadan ibaret olduğunu, hurma, incir, portakal, badem, limon, zeytin, şeftali, nar ve nadir olarak da armut, erik, zerdali, ağaç kavunu, kayısı ve mandalina ağaçları bulunduğunu, ayrıca hurmanın her yerde yetiştiğini ve bölgenin birçok yerinde yerli ahalinin, hatta bazı hayvanların da hurma ile iyaşe ettiğini belirtmiştir.⁵⁵

Bölge ile ilgili olarak bilgi veren bir başka layiha da H. 1307/M. 1889-1890 yıllarına ait olan Muhammed Hilâl Efendi'nin layihasıdır.⁵⁶ Trablusgarp Vilayeti hakkında da bilgi veren Muhammed Hilâl Efendi, burada özellikle yer altı suları ve yağmurların çiftçinin en büyük yardımcısı olduğuna vurgu yapmıştır. Bölgede mahsulü bol olan ürünlerden biri zeytindir. Zeytin ağacı mahsulünü çabuk vermektedir. Bundan da çok miktarda yağ çıkarılmaktadır. Hurma mahsulatından sonra zeytin mahsulatı ikinci sırada gelmektedir. Muhammed Hilâl Efendi, özellikle arazinin verimliliğine ve alınan mahsule

⁵² BOA., ŞD. DH., Dosya No: 2325, Gömlek No: 32, 17 Cemaziyülevvel 1297/27 Nisan 1880.

⁵³ BOA., ŞD. DH., Dosya No: 2325, Gömlek No: 32, 17 Cemaziyülevvel 1297/27 Nisan 1880.

⁵⁴ Tüccarzâde İbrahim Hilmi 1323, s. 274.

⁵⁵ Ömer Subhi 1307, s. 62-63. Nitekim 1911'de Trablusgarp Savaşı esnasında bölgede bulunan ve Tunus'tan tüccar sıfatı ve değişik adla orduya para, silah, mühimmat ve teçhizat sağlayan Aziz Samih İter de bölgenin ziraata elverişli olduğunu belirtmektedir. Bkz. İter 1936, s. 5.

⁵⁶ Muhammed Hilâl Efendi'nin layihası için bkz. Muhammed Hilâl, *Trablusgarb'a Dair Ma'lûmât*; Göyünç 1980, s. 235-256.

dikkat çekmiştir. Yaptığı tespite göre, burada yetişen karpuzların ağırlığı 30 kıyyeye (38 kilo) kadar olup kabuğu da iki parmak kalınlığındadır. Yine, bir kile (25 kilo) hububattan kırk elli kile (1000-1250 kilo) hâsıl olmaktadır. Bu da arazinin kuvvetini göstermektedir. Şu halde, eğer ahali arazisine güzelce hizmet eder ise mahsul daha ziyade çoğalıp hasılat da artacaktır.⁵⁷

2.2. Cebel-i Ahdar (Yeşil Dağ) Bölgesi

2.2.1. Bölgenin Coğrafi ve Sosyo-Ekonomik Özellikleri

Cebel (جبل), “dağ”⁵⁸; *Ahdar* (خضرا) ise “pek yeşil, yemyeşil”⁵⁹ anlamına gelmektedir. Dolayısıyla *Cebel-i Ahdar* (جبل اخضر), Türkçe “Yeşil Dağ” olarak adlandırılan bir bölgedir. Burası, çok eski medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır.⁶⁰ *İbn Galbun*, kendi döneminde, bölgeye gönderilen yöneticiler için “*Amil*” deyimini kullanırken, aynı şekilde Bingazi ve Derne beylerinden “*Amilü'l-Cebelil-Ahdar*” olarak bahsetmiştir.⁶¹

Cebel-i Ahdar'ın ortalama yüksekliği 500 metre kadardır. Kalkerli bir araziye sahip olup üzeri meradır. Dağdan akan dereler, güzel meralar ve ormanlar vücuda getirmiştir. Burası, *Aziz Samih İlter*'in deyimiyile, İtalya'nın güney kıyılarının en güzel yerleriyle rekabet edebilecek durumdadır. Yaylası güneye doğru alçalmakta olup, buralarda ise *Ucla*, *Calu* gibi vahaları vardır.⁶² Genel anlamda toprağı verimlidir. Tarım, yağmur sularına ve sınırlı sayıda kaynaklara dayanır. Hayvancılığı ise oldukça iyidir.⁶³

Cebel-i Ahdar, Bingazi'den Derne'ye kadar uzanan sahilde çok geniş bir alanı kaplamaktadır. Aynı zamanda uzun süre bakım görmemiş zeytinlik bir sahadır. *Tukra* (*Al Aquriyah*), *Hamame*, *Susa* ve *Tulmayta* (*Ad Darsah*) mevkilerini kapsayan, muazzam verimli toprakları ve çok hoş havası olan bir yerdir. Yaklaşık enine 8, boyuna 6 saatlik mesafeyi çevrelemektedir. *Cebel-i Ahdar* bölgesinde yaklaşık 2-3 milyon ağaç bulunmaktadır. Bunun içerisinde zeytin ağacının yanı sıra harnup, servi, ardıç gibi çeşitli ağaçlar da yer almaktadır. Bitki ve suları bol bir yerdir. Bu özelliklerinden dolayı da iskâna ve imara açık bir bölgedir.⁶⁴

XIX. yüzyılda yaşayan Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, *Cebel-i Ahdar*'ı; “bir vakit İtalya'nın zahire ambarı ismini almış, gaye-i umran ve

⁵⁷ Muhammed Hilâl, *Trablusgarb'a Dair Ma'lûmât*; Göyünç 1980, s. 244.

⁵⁸ Devellioğlu 2007, s. 127.

⁵⁹ Devellioğlu 2007, s. 15.

⁶⁰ Taş 2016, s. 16.

⁶¹ Gehedr 1996, s. 12.

⁶² İlter 1936, s. 5.

⁶³ Gehedr 1996, s. 172.

⁶⁴ Çınar 2004, s. 21.

refaha cilvegâh olmuş olan bir yer” olarak tarif etmiştir. Bölge, Bingazi ve Derne’ye uzak olmamakla birlikte bu iki iskele vasıtasıyla her yerle ulaşım sağlanmaktadır. Nitekim Mısır’a gidip gelen kervanlar; *Burnu, Vaday* gibi mahallere işleyen kabileler, *Cebel-i Ahdar*’a uğramaktadır. Civarında pek çok göçebe Arap kabilesi yer almaktadır. Ayrıca, Senûsiliğin kurucusu *Seyyid Muhammed Es-Senûsî*, ilk zaviyesini *Cebel-i Ahdar*’da tesis etmiştir.⁶⁵

Ömer Subhi, H.1307/M.1889-1890 yıllarında kaleme aldığı eserinde, *Cebel-i Ahdar* için; “*birçok meralara ve ufak tefek çağlayanlara mâlik olduğu cihetle vilayetin en ziyâde iskâna kabiliyetli bir kısmı add olunabiliyor.*” demekte ve bölgenin önemine dikkat çekmektedir.⁶⁶

Muhammed Hilal Efendi, H. 1307/M. 1889-1890 yıllarına ait layihasında, Bingazi ve Derne coğrafyası ile ilgili olarak özellikle bu iki yerleşim birimi arasındaki *Cebel-i Ahdar*’a dikkat çekmiştir. *Cebel-i Ahdar*’da yabancı halde çok sayıda zeytin ağacı bulunduğunu ve bu yabancı zeytin ağaçlarının aşılmasının memleketin iktisadi durumuna büyük katkı sağlayacağını vurgulamıştır. Arazinin verimliliğine de değinen Hilal Efendi, eğer ahali arazilerine güzelce hizmet eder ise mahsulün çoğalacağını ve akabinde gelirlerin de artacağını ifade etmiştir. Özellikle zeytin ağaçlarının aşılattırılıp bakımının yapılması durumunda binlerce liralık gelir elde edileceğine dikkat çekmiştir.⁶⁷

Cebel-i Ahdar’da bulunan yabancı zeytinliğin ıslahı hususunda yerel idarece birtakım girişimler de olmuştur. Ali Rıza Paşa’nın valiliği sırasında (1867-1870) ziraata büyük önem verilirken, *Cebel-i Ahdar*’daki yabancı zeytinliğin ıslahına da çalışılmıştır.⁶⁸ Nitekim bu konu Trablusgarp vilayeti idare meclisinde de ele alınmış ve bir mazbata hazırlanmıştır. Özellikle bölgedeki ağaçların korunması, işlenmesi ve böylece bölgeye menfaat sağlayacak hale getirilmesi yönünde tedbirler alınması üzerinde durulmuştur.⁶⁹ Nitekim zeytin ağaçlarının korunmasına yönelik 20 kişilik bir korucu birliği oluşturulması ve buraya daha önce getirilen yağ makinasına gerekirse bir diğlerinin daha ilave edilmesi kararlaştırılmıştır.⁷⁰ 1891’de ise Trablusgarp valisi

⁶⁵ Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi 1992, s. 43-44. Seyyid Muhammed Es-Senûsî, ilk zaviyeyi Hicaz’da kurarak tarikatını yaymaya başlamıştır. 1840 yılı sonlarına doğru Hicaz’dan ayrılarak Berka’ya gelmiş ve Cebel-i Ahdar’ın güzel bir yerinde 1842’de ilk zaviyesini açmıştır. Zaviyesine *ez-Zâviyetü'l-Beyzâ* adını vermiştir ki bu zaviye etrafında oluşan kent de *Beyzâ* ismiyle anılmıştır. Kent, Bingazi’nin yaklaşık 207 km. doğusuna düşmektedir. Burası bundan böyle Senûsi hareketinin merkezi olmuştur. Bkz. Gehedr 1996, s. 213.

⁶⁶ Ömer Subhi 1307, s. 57.

⁶⁷ Muhammed Hilâl, *Trablusgarb’a Dair Ma’lûmât*, Birinci Fasıl, Ondördüncü Madde; Göyünc 1980, s. 246. *BOA., ŞD., Dosya No: 2323, Gömlek No: 23*, 8 Ramazan 1288/21 Kasım 1871.

⁶⁸ Ali Rıza Paşa’nın valiliği esnasında vilayette yürütülen çalışmalar için bkz. Gehedr 1996, s.98-117.

⁶⁹ *BOA., ŞD., Dosya No: 2323, Gömlek No: 23*, 8 Ramazan 1288/21 Kasım 1871.

⁷⁰ Çınar 2004, s. 24.

Ahmed Rasim Paşa (1881-1896)⁷¹, Trablusgarp Vilayeti'nde bulunan zeytinliklerin hepsinin verimli olduğuna dikkat çekerken, Bingazi Mutasarrıflığı dâhilineki *Cebel-i Ahdar*'da bulunan eskiden kalma yabancı zeytinliklerin de ıslah ve terbiyelerine teşebbüs edildiğini bildirmiştir.⁷²

Cebel-i Ahdar'da yer alan geniş ormanda servi, ardıç, yabancı zeytin, harnup ve koca yemiş ağaçları bulunmaktadır. Bu nadide ağaçlara sahip ormanın korunması için de bir dönem iki bekçi tayin edildiği görülmektedir. Fakat bir zaman sonra bu iki bekçinin yetersiz kaldığı görülmüştür. Dolayısıyla hem bu sayının artırılması hem de ormanın gereğince korunması yönünde girişimlerde bulunulmuştur.⁷³ Ancak bölge ticaretine katkı sağlayabilecek olan bu ormanlardan yeterince istifade edilememiştir. Meşrutiyet döneminde dahi bölgenin geliştirilmesi yönündeki tartışmalar devam etmiştir.

II. Meşrutiyet döneminde Osmanlı mebusları, Bingazi'deki tarım konusunda bölgelerine güvenmişlerdir. Eğer gerekli yatırımlar, yardımlar yapılırsa bunun olumlu sonuçları olacağını düşünmüşlerdir. Arazilerinin çok verimli olduğunu her defasında dile getirmişlerdir. Örneğin Bingazi mebusu Yusuf Şetvan Bey, 6 Haziran 1910 tarihli meclis konuşmasında, "...Rumeli'deki arazinin kuvve-i inbâtiyyesi her ne kadar malum ise de Bingazi arazisinin kuvve-i inbâtiyyesi heyet-i muhteremce belki meçhuldür. Bingazi arazisi bire yüz ve yüz elli verdiği halde, bugün ahalisi açlıktan acınacak bir raddeye vasil olmuştur."⁷⁴ diyerek hem arazinin mahsuldar olduğuna değinmiş hem de bu durumdan istifade edilemediği için halkının zaruret içinde olduğuna dikkat çekmiştir.

Diğer bir Bingazi mebusu Ömer Mansur Paşa, *Cebel-i Ahdar'ın arazi ve zirai zenginliğinden* meclis konuşmalarında övgüyle bahsetmiş, nitekim 6 Haziran 1910 tarihli konuşmasında şu ifadelerle yer vermiştir: "...*Cebel-i Ahdar'ı* gezmeyen, görmeyen yoktur. Belki siz de haritalarda görmüş ve okumuşsunuzdur(...) Efendiler! selvi ağacı var ki dünyanın hiçbir tarafında yoktur. Burasını gören bir kimse, tabiatın bu ormanda tecelli ettiğini anlar ve müşahede eder. Bu sözüm mübalağa değildir(...) Her türlü ağaç orada hüdayî nâbit olarak yetişmiştir(...) Cenabı Hakkın bize ihsan ettiği ormanı biz muhafaza edemiyoruz. Elimizde olduğu halde bu ormandan şimdiye kadar Hükümet istifade etmemiştir(...) Selvi ağacı, Avrupa'da envâ-i müşkilatla yetiştiği halde burada pek çoktur. İnsan girer girmez rayiha-ı latifesini hisseder. Bu orman sadece selvi ağacına münhasır değildir(...) Zeytin var, harnup var, müsmir ve gayrı müsmir eşçar var. Sonra gayet güzel sular var. Taharri edilirse maden var(...)"⁷⁵

⁷¹ Ahmed Rasim Paşa'nın valiliği dönemindeki çalışmalar için bkz. Gehedr 1996, s.121-128.

⁷² BOA., Y. MTV., Dosya No: 50, Gömlek: 15, 7 Şevval 1308/16 Mayıs 1891.

⁷³ BOA., DH. MKT., Dosya No: 916, Gömlek No: 63, 14 Şevval 1322/22 Aralık 1904.

⁷⁴ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 24 Mayıs 1326 (6 Haziran 1910, Pazartesi) Oturumu, s. 46.

⁷⁵ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 24 Mayıs 1326 (6 Haziran 1910, Pazartesi) Oturumu, s. 30.

Ömer Mansur Paşa, özellikle *Cebel-i Ahdar*'daki ormanın zenginliğine vurgu yapmış ve ayrıca sularının, madenlerinin de olduğunu sözlerine eklemiştir. Fakat ilgili dönemde de bu ormandan istifade edilememiştir. Paşa'nın en çok yakındığı konu da bu olmuştur. Bir ara Nazır Aristidi Paşa'ya, bölgeye gönderilecek uzman bir memurla mutasarrıflığın bu yolda çalışmalar yürütebileceğini iletmiştir. Fakat herhangi bir girişim olmamıştır. Meclis konuşmasında, bölgeden istifade edilmesi için bir memur gönderilmesinin gerekli olduğuna bir kez daha vurgu yaparken, bunun geciktirilmesini de; “*Eğer Afrika, Memalik-i Osmaniyyeden sayılmıyorsa o başka*” diyerek sitemli bir şekilde dile getirmiştir.⁷⁶

Ömer Mansur Paşa, 1 Mayıs 1911 tarihli bütçe görüşmeleri sırasında bölgeye orman memuru gönderilmesi isteğini bir kez daha hatırlattığında, Orman, Maadin ve Ziraat Nazırı Mavrokordato Efendi, “*Bendenize mi müracaat olundu. İhtimal hatırımda kalmadı.*” demiştir. Ayrıca bölgeye bir orman memuru gönderilmesine gerek olmadığını, eğer 16.200 kuruşluk tahsisat kabul edilirse ziraat memuru gönderilmesinin yeterli olacağını belirtmiştir.⁷⁷ Hükûmet bölgeye bir orman memuru göndermek konusunda bile nazlı davranırken İtalya, bu bölgede *Banco di Roma* aracılığı ile büyük çapta arazi satın almıştır.⁷⁸

2.2.2. Bölgenin Islah Edilmesi Kapsamında “İnsan Gücü” İhtiyacının Giderilmesine Yönelik Çalışmalar

Cebel-i Ahdar bölgesi, verimli arazisi ve yabancı zeytinlikleri ile ön plana çıkmasına rağmen özellikle ahalisinin göçebe olmasından⁷⁹ dolayı işlenememiş

⁷⁶ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, 24 Mayıs 1326 (6 Haziran 1910, Pazartesi) Oturumu, s. 30.

⁷⁷ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, 18 Nisan 1327 (1 Mayıs 1911, Pazartesi) Oturumu, s. 74-75; Halıcı 2008, s. 1598.

⁷⁸ Ali Haydar Emir (Erkilet) 1339, s. 152; Halıcı 2008, s. 1598. İtalyanların Trablusgarp'ta nüfuzunu genişletmesi asıl olarak İtalya'da bulunan *Banco Di Roma* bankası şubesinin açılması ile olmuştur (1907). Bu bankanın Trablusgarp, Bingazi, Homs, Zevare, Mısırata, Zliten ve Derne'de şubeler açmasıyla Trablusgarp'a ekonomik anlamda bir giriş yapılmıştır. Bkz. Kurtcephe, 1995, s. 14-15. Banka, şubeleri sayesinde bölgede geniş bir nüfuz sağlamış, halkı kredi yöntemi ile kendilerine bağlamış, kredisini ödeyemeyenlerin arazisine el konulmuştur. Bkz. Mert 1987, s. 837. İtalyanlar, bir de satın alma yoluyla arazi edinmeye çalışmışlardır. Yalnız Osmanlı Hükümeti, *Banco Di Roma*'nın arazi almasına izin vermemişse de onlar da bu durumu şubenin başındaki yetkilinin üzerine arazi satın alarak çözmüşler, bu yolla büyük çoğunluğu Bingazi topraklarında olmak üzere 100.000 liralık arazi sahibi olmuşlardır. Bkz. Şıvın 2006, s. 25. Trablusgarp savaşı dönemiyle ilgili olarak bkz. Şıvın 2002, s. 274-290.

⁷⁹ 1662'de hac maksadıyla bölgeden geçen *Ayaşi*, burayı antik harabeler/harabe şehirler sergisi olarak tabir ettikten sonra *Cebel-i Ahdar*'a da “*yol kesici bedevilerin yurdu*” demiştir. Ayrıca bu bölgede herhangi bir hükümetin bulunmadığını; bölge ahalisinin, bedevi kabile reislerinin azgınlıklarına tahammül etmek zorunda olduğunu belirtmiştir. Bkz. Taş 2016, s. 159.

ve bakımsız kalmıştır. Dolayısıyla *Cebel-i Ahdar* bölgesindeki bu zeytinlik ve korunun ıslah edilip iskâna açılması ve bölgenin ekonomiye katkı sağlanması hedeflenmiştir. Nitekim 1851'de Trablusgarp Valiliği, Bingazi'deki zeytinlerin aşılmasını ve yeni fidanlar dikilmesini istemiştir. Fakat bölge halkının göçebe Araplardan oluşması ve hem dikili ağaçtan hem de kuyudan ayrı ayrı vergiler alınmasından dolayı halk bu işe çok fazla rağbet etmemiş⁸⁰ ve neticede istenilen hedefe ulaşamamıştır.

Ahalinin bu uygulamaya itibar etmemesi, öncelikle yerel idarecileri daha sonra merkezi yönetimi bölgeyle ilgili çareler aramaya yöneltmiştir. Özellikle yöre halkının büyük bir bölümünün göçebe Arap aşiretlerinden oluşması ve onların toprağa yerleşmeyi kabul etmemekte gösterdikleri direnç⁸¹, bu arayışı daha da hızlandırmıştır.

Çözüm arayışları çerçevesinde, Muhacirin Komisyonu tarafından bölgeye muhacir gönderilmesi gündeme gelmiştir. Nitelikli insan gücü ile işlenmesi sonucunda özellikle tarımsal kalkınmanın sağlanabileceği düşünülmüştür. Nitekim Trablusgarp valisi tarafından 1862 yılında Sadaret'e gönderilen bir yazıda, Bingazi Sancağı'nın doğusunda ve Derne kazası havalisinde külliyetli zeytin ağaçlarının olduğu ve bunların değerlendirilmesi durumunda önemli menfaatler sağlanacağı bildirilmiştir. Fakat bölgedeki zeytinlik alanı işleyebilecek tek insan gücü, göçebe yerel ahaldir. Bunlar ise "*gayretsiz ve vahşi âdemler*" olarak görülmektedirler. Ellerinden çıkacak *hizmet* veya *gayret* için uzun bir zamana ihtiyaç vardır. Dolayısıyla ilgili menfaatin elde edilmesi için, *masrafsız* ve *külfetsiz* bir yol olarak görülen muhacirlerden 1.000-1.500 ailenin Bingazi'ye getirilerek eski bir yerleşim yeri olan ve zeytinliğin tam merkezinde bulunan *Ayn-ı Şehhat*'a yerleştirilmesi düşünülmüştür. Böylece hem muhacirler, havası ve suları güzel olan bir yerde zeytinliklerden ve gayet mahsuldar araziden istifade edebilecek, hem de devlet, eski bir yerleşim yerinin işlenmesi ve imar edilmesiyle kazanç sağlayacaktır. Dolayısıyla bütün bunların elde edilmesi için muhacir gönderilmesine müsaade buyrulması Trablusgarp valiliğince talep edilmiştir.⁸²

Bölgeden gönderilen raporlar doğrultusunda, eksik olan insan gücünün sağlanması için Çerkez, Kafkas, Rumeli ve Tatar muhacirlerinin bölgeye iskân edilmesi hedeflenmiştir. Bu anlamda, ilk etapta, Osmanlı coğrafyasına kitleler halinde gelen Kafkasya muhacirleri ön plana çıkmıştır. Nitekim bununla ilgili

⁸⁰ Bingazi'de olduğu gibi başka yerlerde de bulunan zeytin ağaçlarından *öşürden* başka *lezme* adı verilen ve ağaç başına alınan verginin halka bir yük teşkil ettiği belirtilmektedir. Çünkü yeni dikilecek her bir ağaçtan ancak 10-15 sene sonra ürün alınabilmekte ve halk da vergi dolayısıyla yeniden ağaç dikiminden kaçınmaktadır. Bkz. Çınar 2004, s. 20.

⁸¹ Çınar 2004, s. 20.

⁸² BOA., MVL., Dosya No: 762, Gömlek No: 37, Gurre-i Zilkade 1278/Mayıs 1862.

ilk adım 1862 yılında atılmış ve Çerkez ve Nogay muhacirlerinin bölgeye yerleştirilmesi amaçlanmıştır. Fakat büyük bir bölümünün Anadolu'ya yerleştirildiği ve gönderilecek muhacir kalmadığı⁸³; aynı zamanda soğuk iklime alışık olan muhacirlerin, bölgenin çok sıcak olmasından dolayı gitmekten kaçındıkları⁸⁴ merkezden bildirilmiştir. Dolayısıyla bundan istenilen netice alınamamıştır.

1871 yılı sonlarında merkezi yönetim ile yerel idareciler arasında yapılan görüşmeler neticesinde *Cebel-i Ahdar*'daki zeytinlik alana Arap aşiretlerinin yerleştirilmesi gündeme gelmiştir. Fakat onların da iskânı mümkün olmamıştır.⁸⁵ 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Anadolu'ya gelen Rumeli ve Kafkas muhacirlerinin bölgeye iskânı gündeme gelmiştir. Nitekim Dâhiliye Nezareti'nden Trablusgarp Vilayeti'ne gönderilen 25 Eylül 1878 tarihli bir yazıda; "*Memalik-i Mahruse-i Şahanenin her tarafı Rumeli'den hicret eden ahali ile dolup Dersaadet'te ise pek çoğu açıkta kalmış ve bir yandan da terk ve tahliye olunan Şumnu, Varna ve Batum ahalsi Dersaadet'e gelmeye başlamış olduğu...*" bildirilmiş ve bunlardan bir kısmının *Trablusgarp sahil kesimine ve Bingazi, Derne taraflarına iskân edilmesi* planlanmıştır. Bu bölgede havası güzel ve toprağı verimli arazilerin olmasından dolayı muhacirlerin buralara iskânı ile hem onların kış zamanı sefaletten kurtulacakları hem de bölgenin gelişmesine fayda sağlanacağı düşünülmüş ve muhacir yerleştirilecek yerlerin tespit edilmesi istenmiştir.⁸⁶ Buna dair vilayetten verilen cevapta, Bingazi ve Derne taraflarında takriben 10.000 muhacirin iskânına kâfi verimli arazi mevcut olduğu bildirilirken aynı zamanda gerekli düzenlemenin yapılabilmesi için hususi bir memurun gönderilmesi istenmiştir.⁸⁷ Bununla ilgili olarak Muhacir Komisyonu ve yerel idareciler tarafından önemli girişimlerde bulunmuştur. Fakat gerek mesafenin uzaklığı gerekse para sıkıntısı, bu girişimlerin sonuçsuz kalmasına neden olmuştur.⁸⁸

İleriki tarihlerde de bölgeye muhacir gönderilmesi girişiminden geri durulmamıştır. Nitekim 1885 yılında Halep Vilayeti'ne bağlı Kilis Kazası ile Bingazi Vilayeti'nde 1.000 hane için yeterli olabilecek boş arazi olduğundan bundan böyle Rostof'tan Adana'ya yerleşmek arzusuyla gelecek Karaçay Çerkes muhacirlerinin bu iki vilâyete sevk olunmaları kararlaştırılmıştır.⁸⁹ Başlangıçta, Kafkasya'dan gelmekte olan muhacirlerin ilgili vilayetlere sevki

⁸³ Çınar 2004, s. 20-24.

⁸⁴ BOA., MVL., Dosya No: 762, Gömlek No: 37, 27 Zilkade 1278/26 Mayıs 1862.

⁸⁵ Çınar 2004, s. 25.

⁸⁶ Şimşir 1989, s. 616.

⁸⁷ İpek 1999, s. 210.

⁸⁸ Çınar 2004, s. 33.

⁸⁹ Osmanlı Belgelerinde Kafkas Göçleri 2012, s. 382.

için Çanakkale geçici durak olarak belirlenmiş iken daha sonra bundan vazgeçilmiştir. Anadolukavağı, Fenerbahçe ve Yedikule'den aktarılabacak muhacirlere 10 vilayette 9.000 kişilik yer tespit edilmiştir. Nitekim İstanbul'dan aktarma yoluyla vilayet iskelesine sevk olunacaklardan tahminen 1.000 hanenin de Bingazi dâhilinde bulunan boş araziye iskân olunabileceği belirtilmiştir (11 Haziran 1885).⁹⁰ Fakat bölgenin İstanbul'a uzak olması⁹¹ hasebiyle muhacirlerin gönderilmesi mümkün olmamıştır.

1891 yılına gelindiğinde Bingazi ileri gelenlerinden Salim Efendi'nin layihası karşımıza çıkmaktadır. Bingazi hakkında bilgi sahibi olan Salim Efendi'ye göre, burada muhacir iskânına elverişli birçok mahal vardır. Zeytinliği bol ve havası güzel bir bölgedir. Dolayısıyla Bingazi kasabası civarında 1.000 hane kadar muhacirin az bir masrafla iskân edilebilmesinin mümkün olduğu bu layiha ile anlaşılmıştır.⁹² Akabinde, öncelikle muhacir ileri gelenlerinden 4-5 kişinin oraya gönderilmesi ve iskân olacakları yerlerin verimliliğini ve havasını beğendikten sonra onların sevkiyatına başlanması münasip görülmüştür. Bölgede muhacirler iskân edildiği takdirde çadırda yaşayan göçebe Arapların dahi yerleşik yaşama rağbet edecekleri ve bununla da hem bölgenin gelişimine katkı sağlanacağı hem de göçebe halkın “*medeniyet dairesi*” içine alınacağı düşünülmüştür. Bu maksatla, Edirne, Hüdavendigâr ve Selanik vilayetleri ile Çatalca Sancağı dâhilinde henüz yerleştirilmemiş olan Rumeli muhacirlerinden 1.000 kadar hanenin Bingazi'de iskân edilmesi planlanmıştır.⁹³ Fakat daha önceki muhacirlerde olduğu gibi Rumeli muhacirlerinin de iskân edilmesi hususunda somut adımlar atılmamıştır. Hem

⁹⁰ *Osmanlı Belgelerinde Kafkas Göçleri* 2012, s. 388-389.

⁹¹ Umûm Muhâcirin Komisyonu Reisi Rıza Paşa, Sadaret'e gönderdiği 13 Aralık 1890 tarihli yazısında, bu durumu şu şekilde ifade etmiştir: “...Bingazi sancağı dâhilinde birçok arazi-i hâliye ile beraber bin hâne istiâb eder kârgîr ebniyelerin mevcut bulunduğu mukaddemâ vâki' olan iş'ârdan müstebân olması ve **Trablusgarb vilâyetinin Dersâadet'e bu'diyeti** mülâbesesiyle oraya şimdiye kadar muhâcirin gönderilmediğinden vilâyet-i müşârünileyhâ dâhilinde dahi arazi-i hâliye-i kesîre mevcut olması...” Bkz. *Osmanlı Belgelerinde Kafkas Göçleri* 2012, 448.

⁹² “...Rumili ve Tatar muhacirlerinden münasib miktar nüfusun oraya (Bingazi'ye) sevki taleb olduğu ve şu aralık Kafkasya'dan birçok ahali-i İslamiye hicret edeceği cihetle dâhil-i livada (Bingazi'de) Ayn-ı Şehhat nam mevkiindeki birçok arazi-i hâliye ile beraber bin hane istiâb eden kargir ebniyenin ve arazi-i hâliyenin olduğu...” Bkz. *BOA., DH. MKT., Dosya No: 1799, Gömlek No: 71, 2 Cemaziyelahir 1308/13 Ocak 1891.*

⁹³ *BOA., Y. PRK. KOM., Dosya No: 8, Gömlek No: 4, 3 Ağustos 1307/ 16 Ağustos 1891; BOA., DH. MKT., Dosya No: 1874, Gömlek No: 73, 1 Rebiülevvel 1309/5 Ekim 1891; “Bingazi sancağı dahilinde... mahallere muhacirin iskan edildiği takdirde oraları iki üç sene zarfında mamur ve abâdân olacağı gibi hayme-nişin urbana dahi tavattin havâsı gelerek onların da **dâire-i medeniyete idhali** kolaylaşacağından...” Bkz. *BOA., Y. PRK. KOM., Dosya No: 8, Gömlek No: 8, 4 Eylül 1307/ 16 Eylül 1891; İ. DH., Dosya No: 1244, Gömlek No: 97479, 10 safer 1309/15 Eylül 1891; Osmanlı Belgelerinde Kafkas Göçleri* 2012, s. 461-462.*

bölgenin uzaklığı hem de parasal sıkıntılar bu iskân girişimine de imkân tanımamıştır.

1891 yılı sonlarına doğru Kafkasya'dan muhacirler gelmeye devam ederken Kuban Müslüman halkından 24.000 kişinin Osmanlı topraklarına göçlerinin üç yıla yayılmak suretiyle gerçekleştirilmesi planlanmıştır. Kuban muhacirlerinden bir kısmının Bingazi dâhilinde iskân edilmesi düşünülmüşse de padişah tarafından bu durum uygun görülmemiştir. Nitekim aslı vatanları soğuk olan Kuban muhacirlerinin, Bingazi'de yerleştirilmeleri hâlinde oranın havasıyla uyum sağlayamayacakları düşünüldüğünden Samsun, Sinop ve Sivas taraflarında bulunan boş arazilerde iskânlarının uygun olacağı bildirilmiştir.⁹⁴

XIX. yüzyılın sonunda ortaya çıkan Girit göçleri⁹⁵ ile birlikte Bingazi tekrar gündeme gelmiştir. Muhacirlerin istenmesindeki amaç, gelenleri *Cebel-i Ahdar* bölgesinde ziraat yapmaya teşvik etmek, zeytinliklerle ilgili projeyi hayata geçirerek bölgedeki ekonomiyi canlandırmaktır. Girit'te meydana gelen isyanlar sırasında adadan ayrılmak zorunda kalan Müslüman ahalinin bir kısmı, hem doğruca Girit'ten hem de Aydın Vilayeti üzerinden bölgeye geleceklerdir.⁹⁶ Nitekim 22 Şubat 1899 tarihinde Muhacirin Komisyonu'na sunulan bir arzuhalde, 2.000 kadar muhacirin 15-20 yıl önce (1880'lerde) Girit'ten ayrılarak Trablusgarp, Bingazi ve Derne cihetlerine gittikleri belirtilmiştir.⁹⁷ Burada ticaret ile meşgul olan Giritli Müslümanlar, zamanla

⁹⁴ BOA., Y. A. RES., Dosya No: 56, Gömlek No: 48, 13 Rebiülahir 1309/16 Kasım 1891; *Osmanlı Belgelerinde Kafkas Göçleri* 2012, s. 467.

⁹⁵ 1669'da fethedilen ve yaklaşık 250 yıl Osmanlı idaresinde kalan Girit'te farklı etnik köken ve inançlara mensup insanlar huzurlu ve uyumlu bir yaşam sürmüştür. Fakat bu barış ve huzur dönemi, Yunanistan'ın adayı ilhak etme girişimlerinde bulunması ve bu girişimleri Rusya başta olmak üzere bazı Avrupa devletlerinin desteklemesi neticesinde yerini karmaşa ortamına bırakmıştır. Girit'te yaşanan isyanlar esnasında ağır kayıplara uğrayan Müslümanlar, mal ve mülklerini geride bırakarak yerlerini terk etmek zorunda kalmışlardır. 1896-1898 yıllarındaki isyan, Müslümanların durumu ve onlara yapılan yardımlar için bkz. Menekşe 2018, s. 443-473.

⁹⁶ XIX. yüzyılın sonunda Girit Adası'nda Rum asilerce yapılan yağma ve katliam olayları sonrasında servetlerine el konulan, can güvenlikleri kalmayan Müslüman halk, Anadolu, Ege Adaları, Balkanlar ve Arap coğrafyasına göç etmek zorunda kalmıştır. Bu göç dalgasının önemli bir bölümü Batı Anadolu kıyılarına doğru gerçekleşmiştir. Ancak imkân bulanlar da Trablusgarp Vilayeti'ne kaçmışlardır. Özellikle Bingazi ile Derne arasında kalan zeytinlik alan muhacirler için cazip görünmüştür. Menekşe 2016, s. 715-734.

⁹⁷ 15-20 yıl önce, yani 1880'lerde, Girit'ten ayrılıp Bingazi taraflarına giden Müslüman halkın bu kararı almasında, Girit'te yaşanan hadiselerin yanı sıra Merkezi Hükümet'in bazı girişimlerinin de rol oynadığı düşünülmektedir. Nitekim Merkezi Hükümet, 1884'te, civardaki kabile reisi ve şeyhler ile imparatorluğun diğer bölgelerinden Bingazi'ye gelecek tüccar, halk ve özellikle Girit taraflarından istekli olan Osmanlı vatandaşlarına, Tobruk ve Bomba'da ev, dükkân ve mağaza inşa edeceklerine ücretsiz arsalar verilmesini ve inşa edecekleri binalardan da 10 yıl emlak vergisi alınmamasını kararlaştırmıştır. Bkz. Çınar 2004, s. 28. Dolayısıyla bu kararın, bölgeye göçü teşvik edici bir rol oynadığı söylenebilir.

yerli ahaliyle de evlenerek aile kurmuşlar ve adaya geri dönmemişlerdir. İçlerinden bazıları İzmir ve Rodos Adası'na göç ederken büyük bir kısmı Bingazi ve Derne'de kalmıştır. Dolayısıyla daha önceden göç eden bu ahali örneğinden hareketle Girit muhacirlerinden bir grup, Bingazi'ye gitme talebinde bulunmuşlardır. Bu taleplerini, Girit muhacirleri namına Girit tüccarından Yusufaki komisyona iletmıştır.⁹⁸

Bölgeye gitme fikrinin oluşmasında coğrafya ile ilgili bilgi sahibi olmalarının etkili olduğu görülmektedir. Özellikle *Cebel-i Ahdar*, *Ayn-ı Şehhat*⁹⁹ ve *Mağara* adlı mahallerin ziyadesiyle yabancı zeytinliklere sahip olduğunu, hatta akarsuların dahi var olduğunu öğrenmişlerdir. Çok sayıda zeytin ağacına sahip olmasının yanı sıra arazisinin de Girit'ten daha verimli olduğunu öğrenen muhacirler, arzuhallerinde, kendilerinin bu konuda marifetli olduklarını¹⁰⁰ ve araziye işleyebileceklerini belirtmişlerdir. Dolayısıyla kendilerine bu yönde fırsat tanınmasını istemişlerdir. Bu fırsat tanınır ise hem kendi geçimlerini sağlayacaklarını hem de bölgenin kalkınmasına hizmet edeceklerini belirtmişlerdir.¹⁰¹

⁹⁸ BOA., DH. MHC., Dosya No: 16, Gömlek No: 22, 10 Şubat 1314/22 Şubat 1899.

⁹⁹ Bingazi ile Derne arasında teşkil olunan kasabadır. Bkz. Ali Tevfik 1318, s. 474. Muhacirlerin *Ayn-ı Şehhat*'e gönderilmeleri gündeme geldiğinde, buranın sahilinde su bulunmadığı ve içme suyunun iki saat mesafeden taşınarak temin edildiği bilgisi ortaya atılmıştır. Bu bilgi muhacirler üzerinde olumsuz etki yaratacağından konunun araştırılması istenmiştir. Bingazi'den verilen cevapta, *Ayn-ı Şehhat* ismindeki "ayn" ibaresinin "pınar" anlamına geldiği ve burasının susuz bir yer olmadığı belirtilmiştir. Ayrıca pek çok zeytin ağaçları ile birlikte akarsulara sahip olduğu ve havasının Girit adasına benzediği bildirilmiştir. Bkz. BOA., DH. MHC., Dosya No: 42, Gömlek No: 6, Lef: 7-1, 20 Eylül 1315/2 Ekim 1899.

¹⁰⁰ Nitekim marifetli olduklarını ispatlayan örnekler vardır. Örneğin, 1858 yılında, Bingazi ve Derne arasındaki zeytinlik alanın işlenmesi ve tarımsal alanda kalkınmanın sağlanması için birtakım tedbirler düşünüldüğünde, bölgeye yakın olan Girit'ten aşıcılık tekniğini halka öğretmek üzere 5 öğretmen gönderilmiştir. Bunlar halka aşılama tekniğini anlatacaklardır. Dolayısıyla Girit'te yer alan ahalinin zeytin ağacı yetiştirme ve aşılama eğitimi oldukları görülmektedir. Bkz. Çınar 2004, s. 22; Yine 1883 yılında, zeytin ağaçlarını aşılama üzere aş ustalarının getirilmesi gündeme gelmiştir. Bu doğrultuda bölgeye, 100 gümüş mecdiye maaşla mahir bir aş ustası, 50 gümüş mecdiye maaşla 2 muavin gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Aynı zamanda 3 ay kadar sürecek olan aş uygulaması için mahallince amele, aş ustaları ve bunlara nezaret edecek 2 güvenilir kimsenin ayarlanması bildirilmiştir. Bunların ücretleri ticaret nezaretinin o yılki gelirlerinden karşılanacaktır. Bkz. BOA., İ. DH. Dosya No: 881, Gömlek No: 70253, 30 Mart 1299/11 Nisan 1883.

¹⁰¹ BOA., DH. MHC., Dosya No: 16, Gömlek No: 22, 10 Şubat 1314/22 Şubat 1899. Bölge, Akdeniz ikliminin de etkili olması hasebiyle zeytin yetiştiriciliği için çok müsait durumdadır. Nitekim diğer elde edilen veriler de bölgenin zeytin ağaçları bakımından zenginliğini ön plana çıkarmaktadır. Nitekim bölgenin verimliliğine muhacirler de vurgu yapmış ve bu durumdan istifade etmek istemişlerdir. Bölgenin zeytin ağaçları bakımından zenginliğine dair ayrı bir belge için bkz. BOA., DH. MHC., Dosya No: 16, Gömlek No: 22, 9 Mart 1315/21 Mart 1899.

1900 yılı Mart ayında toplanan Bingazi İdare Meclisi'nde, bölgenin coğrafi durumu ve burada muhacir iskânı görüşülmüş ve birtakım değerlendirmelerde bulunulmuştur. Özellikle Susa'ya dört saat mesafede bulunan ve *Cebel-i Ahdar* içerisinde yer alan *Ayn-ı Şehhat* ön plana çıkmıştır. Nitekim *Ayn-ı Şehhat*, su kaynağının üstündeki düz ovada olup *Cebel-i Ahdar'ı imar ve ihya eden eski kavmin merkezi* olarak bilinmektedir. Yerleşim yerleri, 5 saat uzunluğunda ve 1,5-2 saat genişliğinde olan arazide bulunmaktadır. Muhacirlerin iskânı için tahsis olunan Susa ve diğer mahaller ile dağın sahilden 5-6 saat içerilerine kadar uzanan mevkideki harabeleri teşkil eden binalar, genel olarak yontulmuş ve şekil verilmiş olan taşlarla inşa edilmiştir. Her tarafında, kayaların oyulması ile bazıları 280 metre uzunluğunda olan taş kemerleri ile vücuda getirilen kapalı ve açık büyük su sarnıcı ve kuyuları bulunmaktadır. Zeytinyağını sıkılmak için de 1,5 metre uzunluğunda yuvarlak değirmen taşları yer almaktadır. Kısacası büyük müesseseleri içeren, servet ve kudrete sahip ve aynı zamanda milyonlarca insanın binlerce sene refah içerisinde yaşamasını temin edecek bir arazi söz konusudur.¹⁰²

*Cebel-i Ahdar'*ın her tarafında zeytin, harnup, badem, bağ, ceviz ve incir gibi kıymetli ağaçlar bulunmaktadır. Bunlara, *Cebel-i Ahdar'*ın sahilinden 20-30 saat uzak mesafesine kadar uzanan ovalarında rastlamak mümkündür. Zaman geçtikçe zemine yaklaşan sarnıçlar, az bir bakım icrası ile yağmursuz senelerde bile milyonlarca insanı beslemeye müsaittir. Çeşitli ağaçlar ile birlikte bağların yeniden dikilmesi ve mevcutlarının ıslahı için İzmir ve sair memalik-i şahaneden iyi cins fidan ve tohumlukların getirilmesiyle muhacirlerin her suretle güçlendirilmesi mümkün görülmüştür. Gerçi bu kıtada Anadolu ve Rumeli'de olduğu gibi yağmurlar her sene aynı dönemlerde yağmadığından bir arazide hangi hububatın zira olunamayacağı belli ise de bu kıtadaki kasaba ahali ve göçebe aşiretler, yağmurların yağdığı taraflarda tohumluklarını alıp buralarda buğday ve arpa ekmişlerdir. Bu arazi, sahilden kum sahralarına doğru 30 saat mesafede olup sahil arazisinden daha fazla ürün yetiştirmeye müsaittir. Muhacirler de kendilerine tahsis olunacak arazide yağmur yağmadığı senelerde civarda bulunan aşiret ahalisinin o sene gidecekleri geniş araziye gidip, oralarda buğday ve arpa ekmeleri için kolaylık ve yardım sağlanması kararlaştırılmıştır. Daha önce bahsi geçen ovalar yağmurların bol olduğu senelerde bire elli, bire altmış nispetinde mahsul vermektedir. Toprakları taştan temiz olduğundan kullanıma çok müsaittir. Ayrıca servet sahibi olanlarla ortaklaşa hareket edilerek yeni zirai aletlerin de temin edilmesi durumunda, yetiştirilecek arpa ve buğday mahsulâtı, ağaçlardan istifade edilenden pek de aşağı kalmayacaktır.¹⁰³

¹⁰² BOA., DH. MHC., Dosya No: 42, Gömlek No: 6, Lef: 11-2, 4 Mart 1316/17 Mart 1900.

¹⁰³ BOA., DH. MHC., Dosya No: 42, Gömlek No: 6, Lef: 11-2, 4 Mart 1316/17 Mart 1900.

Şu halde böylesine zengin bir arazinin servetini değerlendirmek üzere buralara çekilen Girit muhacirleri, Aydın Vilayeti ve diğer mahaller ahalisinin sahip oldukları refah ve saadetin daha fazlasını elde edeceklerdir. Sarf edilecek gayretle iyi bir hale erişileceği şüphesizdir. Bu hususların muhacirlere anlayabilecekleri bir dille ifade edilmesi ve biran önce yerleşimlerinin sağlanması gerekmektedir. Aksi halde başka mahallere dağılacakları ve *Cebel-i Ahdar*'ın imarının devlet için madden ve manen büyük zahmetlere neden olacağı Bingazi İdare Meclisince bildirilmiştir.¹⁰⁴

Bingazi'de bulunan Muhacir Komisyonu tarafından 31 Ocak 1901 tarihinde düzenlenen bir tezkirede, bölgede bulunan muhacirlerin son durumları ele alınırken aynı zamanda araziyle ilgili değerlendirme de yapılmıştır. Buna göre, verimliliği iyi olan bölgenin geniş arazileri yerleşik ahalinin ziraatına yeterli olmakla birlikte hayvanların otlatılmasına da müsait durumdadır. Otlak ve kışlak ahali vergi vermeksizin serbest bir şekilde istediği arazide hayvanlarını otlatabilmektedir. Ahalinin büyük bir kısmı ziraat mevsiminde bile boş kalan verimli arazilerde, *Cebel-i Ahdar*'da yetişen otlarla hayvanlarını besleyebilmekte ve mevcut ormanların bolluğu ve havanın elverişliliği sayesinde kış için vaktiyle yemlik tedarik ederek hayvanları beslemek ve binalar altında barındırmak külfetinden kurtulmaktadır. Hatta dışarıdan hayvan getirilmesine ihtiyaç duyan Malta Adası ile Mısır kıtasına hayvan ihraç edilmektedir. Bu iki bölgede koyun ve keçilerin senelik gelirleri yaklaşık bir buçuk mecdiyeden üç mecdiyeye ulaşmaktadır. Fakat kuraklığın olduğu yağmursuz senelerde yerliler, hayvanların idaresi için ileriye dönük tedbirler almaya alışık olmadıklarından, oralardaki hayvanlar büyük oranda zayi olmaktadır. *Cebel-i Ahdar*'da ise mevcut ormanların bolluğu sayesinde hayvanlar daha az tehlikeye maruz kalmaktadır. Bu nedenle İslam muhacirlerinin iskânları için anılan bu bölgede, sulu ve etrafı ormanlarla kaplı olarak seçilen mevki hayvanların idaresi için gayet müsaittir. Aynı zamanda muhacirlerin hayat şartlarını yükseltmeleri için de elverişlidir.¹⁰⁵

Bölgenin elverişliliği ile ilgili olarak *Bingazi, Derne, Ayn-ı Şehhat* ve *Susa* bölgelerinde bulunan Girit muhacirlerinin kaleme aldıkları arzuhallerden de bilgi edinilmektedir. Nitekim muhacirler buldukları alanlarda bir araya gelerek içinde buldukları şartları anlatan arzuhaller kaleme almışlar ve Muhacirin Komisyonu'na sunmuşlardır. Bu arzuhallerde buldukları iskân mahallinin arazi yapısına, verimliliğine, ürün çeşitliliğine, havasına, yerel ahalisine ve hatta diğer bölgelerle olan farklılıklarına dair değerlendirmelerde bulunmuşlardır.

¹⁰⁴ Aynı belge.

¹⁰⁵ BOA., DH. MHC., Dosya No: 48, Gömlek No: 71, Lef: 1-1, 18 Kânunusani 1316/31 Ocak 1901.

Girit muhacirleri tarafından 13 Temmuz 1901 tarihinde sunulan arzuhalde¹⁰⁶ bölgenin arazi yapısı, geçim şartları ve birtakım beklentiler üzerinde durulmuştur. Muhacirler, Bingazi'ye geldikleri andan itibaren bölge arazisi ile ilgili önemli izlenimler edinmişlerdir. Nitekim gerek *Tulmayta*'dan teşvik edilerek kendiliklerinden Bingazi'ye gelenlerin, gerek mutasarrıf tarafından verilen emir üzerine Bingazi'ye getirilenlerin ve gerekse *Gerse, Ayn-ı Şehhat* ve sair iskân mevkilerini dolaşıp görenlerin ifade ve şahitliklerine göre; *buradaki arazinin bağ ve ağaç yetiştirmekteki kabiliyeti Anadolu arazisinden zaman ve miktar yönünden daha avantajlıdır. Hatta havası ve suyu da Girit'e benzerdir.* Özellikle iskân mevkilerinde ve civarında imarla mahalli istifadeye sunulmuş olan boş araziler, sadece Girit muhacirlerinin değil Girit'in bütün nüfusunun refah ve saadetini temin edecek miktardadır. Dolayısıyla bu durumun Anadolu'nun sahil kesimlerinde olmadığı düşünülerek ve hükümetin inayetine ve muhafazasına güvenilerek burada ikamet etmektedirler.¹⁰⁷

Derne'de bulunan Girit muhacirleri tarafından 24 Temmuz 1901 tarihinde Bingazi İskân-ı Muhacirin Memuriyetine sunulan arzuhalde¹⁰⁸, yine bölge arazisinin iklimi, verimliliği ve elde edilen mahsul üzerinde durulmuştur. Muhacirlerin belirttiğine göre Girit, Rumeli ve Anadolu topraklarında ekilen soğan tohumlarının, bir senede soğancık tabir olunan küçük taneleri ortaya çıkmakta, ikinci senede bunlar zira olunur ise 30-40 dirhem soğan elde edilmektedir. Derne bölgesinde ise tohumluğun ekildiği senede ikinci bir ziraata ihtiyaç kalmaksızın doğrudan doğruya soğan elde edilebilmektedir. Bu elde edilen ürün de 100 dirhem yarım okka hesabında bulunmaktadır. Rumeli ve Anadolu toraklarında bağ yetiştirmek için gösterilen zahmete, güce ve çok zamana ihtiyaç olmayıp burada 40 santim derinliğinde arazinin kazılması ile iki sene içinde ekilen soğanlardan mahsul alınabilmektedir. Derne'de bulunan asmalardan bazılarının kütükleri âdeta ağaç derecesinde olup 70 santim olarak yetişmektedir. Bu asmanın yetişmesi ile birlikte 500-600 kıyye üzüm mahsulü vermektedir ki bu duruma başka yerlerde rastlanmamaktadır.¹⁰⁹

Muhacirler, bölgede bulunan zeytin ağaçlarına dair de bilgi vermişlerdir. Buna göre, bölgedeki zeytin ağaçları işlenmemiş olup yabani haldedir. Fakat muhacirlere göre bu hal arazinin zafiyetine delil değildir. Çünkü oralara yakın yerlerde, özellikle *Zaviye* çevresinde yetiştirilen zeytin ağaçlarının kapladığı

¹⁰⁶ Arzuhal sonunda muhacirlerin mühürleri bulunmaktadır. Girit'in farklı şehirlerinden gelen muhacirler söz konusudur. Bu anlamda, 32 Kandiyeli, 16 Hanyalı ve 6 Resmolı vardır. Arzuhal metni ve muhacir mühürleri için bkz. *BOA., DH. MHC., Dosya No: 48, Gömlek No: 71, Lef: 3-2, 30 Haziran 1317/13 Temmuz 1901.*

¹⁰⁷ *BOA., DH. MHC., Dosya No: 48, Gömlek No: 71, Lef: 3-2, 30 Haziran 1317/13 Temmuz 1901.*

¹⁰⁸ *BOA., DH. MHC., Dosya No: 48, Gömlek No: 71, Lef: 4-1, 11 Temmuz 1317/24 Temmuz 1901.*

¹⁰⁹ *BOA., DH. MHC., Dosya No: 48, Gömlek No: 71, Lef: 4-1, 11 Temmuz 1317/24 Temmuz 1901.*

alan dikkat çekmektedir. Rumeli ve Anadolu'da zeytin ağacı 10 ve bağ 5 senede yetişmekte iken buralarda zeytin ağacı 5 ve bağ 2 senede yetişip mahsul alınmaktadır. Dolayısıyla muhacirler bu durumun arazinin verimliliğine işaret ettiğini belirtmişlerdir.¹¹⁰

Hububat konusuna gelindiğinde, beş on senede yağmur yağmaması durumunda zira edilen hububatin mahvolacağı ve bir şey elde edilemeyeceği belirtilmiştir. Çoğu seneler bire on ve on senede bir iki defa bire yirmi, bire elli ve bire altmış nispetinde mahsul alınır ki bu bereket kuraklık döneminin zararını kapatmaktadır. Dolayısıyla memleketin sair topraklarından daha fazla verim elde edilebilmektedir. Ayrıca bölge arazisinde başka yerlerde olduğu gibi yarım arşın derinlikte toprağı kazmağa ihtiyaç olmayıp dört parmak derinlik kifayet etmektedir. Başka yerlerde bir dönüm araziye zira etmek için muhtaç olunan işlem ve zaman, burada birkaç misli aşağısına kifayet etmektedir.¹¹¹

Bölgenin havasına dair verilen bilgide, muhacirlerin hemen hepsinin çıplak denilecek derecede elbisesiz ve ayakkabısız dolaştığı belirtilmektedir. Dolayısıyla çok sıcak bir iklimin hüküm sürdüğü anlaşılmalı birlikte havasının güzelliği muhacirlerce inkâr edilmemektedir. Onlara göre, vaktiyle birkaç milyon ahaliyi beslemiş, refah ve saadetlerini temin eylemiş olan *Cebel-i Ahdar*, toprağının verimliliği ve kabiliyeti ile inkâr edilemez bir yerdir. Bundan hareketle, muhacirler buralarda iskân edilebilirlerse, Girit'te kaybettikleri refah ve saadetlerini az zaman içinde geri kazanabileceklerdir.¹¹²

Son örnek olarak, *Ayn-ı Şehhat*'ta bulunan Girit muhacirleri tarafından 5 Ağustos 1901 tarihinde İskân-ı Muhacirin Memurluğu'na sunulan arzuhalde¹¹³, muhacirlerin iskân bölgeleri, buradaki arazi verimliliği, yerel ahali ile olan olumlu veya olumsuz ilişki üzerinde durulmuştur.

Muhacirler, 1899 yılı Ekim ayı sonunda iskân için *Ayn-ı Şehhat* mevkiine sevk edilmişlerdir. Her bir muhacir ailesine birkaç tane hayvan verildiği gibi suyun yakınlarında bulunan dört beş dönüm miktarındaki arazi de kendilerine tahsis edilmiştir. Burada yetiştirdikleri sebzeler ile kendilerini idare ettikleri gibi

¹¹⁰ BOA., DH. MHC., Dosya No: 48, Gömlek No: 71, Lef: 4-1, 11 Temmuz 1317/24 Temmuz 1901.

¹¹¹ BOA., DH. MHC., Dosya No: 48, Gömlek No: 71, Lef: 4-1, 11 Temmuz 1317/24 Temmuz 1901. Muhacirlerin vermiş oldukları bu bilgileri, 1891 yılında Salim Efendi benzer bir şekilde layihasında dile getirmiştir. Bingazi ileri gelenlerinden olan Salim Efendi, 1891 yılında İstanbul'a çağrılmış ve daha sonra bölgeyle ilgili bir layiha kalem almıştır. Layihasında, Bingazi arazisinin fevkalade imara uygun olduğunu, iki üç kulaç derinlikte gayet leziz su kuyularının hazır bulunduğunu belirtmiştir. Ayrıca, pek çok zeytinliğin bulunduğunu ve bunlardan senelik birkaç yüz bin lira istifade edildiğini belirtmiştir. Bkz. BOA., Y. MTV., Dosya No: 53, Gömlek No: 71, 12 Ağustos 1307/24 Ağustos 1891.

¹¹² BOA., DH. MHC., Dosya No: 48, Gömlek No: 71, Lef: 4-1, 11 Temmuz 1317/24 Temmuz 1901.

¹¹³ BOA., DH. MHC., Dosya No: 48, Gömlek No: 71, Lef: 5-2, 23 Temmuz 1317/5 Ağustos 1901.

fazlasını da bazı şahıslara, *Zaviye*'ye ve *Susa* muhacirlerine satmışlardır. Dolayısıyla arazinin ne kadar verimli olduğunu görmüşlerdir. Kendilerine verilen keçilerden de senede iki mecdiye kadar gelir elde edildiğini tecrübe etmişler ve sağlıklı hayvanlar satın olarak geçimlerini sağlamaya çalışmışlardır. Burada tam olarak iskânlarının sağlanması durumunda Girit'teki hallerinden daha fazla servete ve saadete sahip olacaklarını düşünmüşlerdir. Bölgedeki mevcut şartları kısa bir süre içerisinde benimsemişlerdir. Bu nedenledir ki iskân mevkileri olan *Ayn-ı Şehhat*'ı terk etmek zorunda kaldıklarında, memleketlerinden yani Girit'ten ayrılırken duydukları üzüntüyü duymuşlardır.¹¹⁴

Kıscacası arzuhallerde verilen bilgilerden hareketle söylenebilir ki Girit muhacirleri, bölgenin verimliliğine vurgu yapmışlar ve bu verimliliği değerlendirmek anlamında da istekli olmuşlardır. Başlangıçta 1.000 hanede 5.000 kişilik bir muhacir grubunun Bingazi ve Derne arasındaki bölgeye yerleştirilmesi¹¹⁵ amaçlanmıştır. Muhacirlerin bölgeye sevk, ihtiyaçlarının karşılanması ve yerleştirilmeleri hususlarında önemli çalışmalar yürütülmüştür. Fakat merkezi hükümetten talep edilen parasal kaynağın zamanında temin edilememesi, yerel yönetimden kaynaklanan aksaklıklar, iskân coğrafyasının zorlu şartları gibi sebeplerden dolayı istenilen miktarın bölgede kalması sağlanamamıştır. Çok sayıda muhacir iskân mahallini terk etmiştir.

Büyük uğraşlar neticesinde içlerinden zamanla bölgede yerleşip kalanlar, Bingazi çevresinde, sosyal ve ekonomik açıdan birtakım farklılıkları da ortaya çıkarmışlardır. Bu dönemde Bingazi'de bulunan *Slousch*'a göre yerli halk, Avrupalı gibi giyinip Rumca konuşan bu yeni insanlarda Rumîleri görmüş ve onları böyle kabul etmiştir. Bölgede kalan bir kısım Giritli Müslüman, dünyanın geri kalmış bölgesinde belli bir gelişme sağlamıştır. Derne, Bingazi ve Meray'a kadar olan bölgede Araplara tarım örneği veren bahçelikler oluşturmuşlardır. Tarımla uğraşanların dışında kalanlar ise sanatkâr ve küçük memur olarak hayatlarını devam ettirmişlerdir. *Slousch, Bingazi (Cyrene) harabelerinde 75 aile halinde yaşayarak geleceğin şehirlerinin çekirdeğini oluşturan muhacirlerden ikisine rastladığını* belirtmektedir.¹¹⁶

Bingazi'nin eski limanı olan *Susa*'da bir Girit kolonisi oluşmuştur. 52 Giritli aile, *Apollonia* eski şehrinin hemen hemen bütün sahasına (180 hektar) yayılmışlardır. Asma, zeytin ve hatta buğday yetiştirmiş, ayrıca, küçük Türk

¹¹⁴ BOA., DH. MHC., Dosya No: 48, Gömlek No: 71, Lef: 5-2, 23 Temmuz 1317/5 Ağustos 1901.

¹¹⁵ BOA., DH. MHC., Dosya No: 22, Gömlek No: 24, 12 Nisan 1315/24 Nisan 1899; BOA., Y.A.RES., Dosya No: 100, Gömlek No: 31, 19 Mayıs 1315/31 Mayıs 1899; BOA., İ.MTZ.GR., Dosya No: 33, Gömlek No: 1363, 30 Mayıs 1315/2 Haziran 1899.

¹¹⁶ Slousch 1908, s. 152.

garnizonuna erzak temin ederken Araplar için de kumaş imal etmişler ve gemilerden faydalanmışlardır.¹¹⁷

Bingazi'de yerleştirilen Girit Müslümanları, Trablusgarp Savaşı'ndan sonra ikinci defa göç ile karşı karşıya kalacaklardır. Nitekim Ekim 1911 yılında başlayan işgal ile Trablusgarp şehri büyük ölçüde İtalyanların eline geçmiştir. Bu olaylardan sonra tıpkı 1897 Girit hadisesinde olduğu gibi, bu sefer tersine dramatik bir göç başlayacaktır. Bu göçün yeni istikameti ise İzmir olacaktır. Anadolu'da yeni bir Trablusgarp hayata geçecektir.¹¹⁸

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin XVI. yüzyılda dünya siyasetine yön verecek bir duruma gelmesi Kuzey, Doğu ve Orta Afrika'nın tarihi gelişimini de yakından etkilemiştir. Nitekim Barbaros Hayrettin Paşa ile birlikte denizlerde etkin bir güç haline gelince Kuzey Afrika'da da Avrupalılar'la hâkimiyet mücadelesine girilmiştir. Nihayetinde 1516'da Cezayir, 1551'de Trablusgarp, 1574'te Tunus kesin olarak fethedilmiş ve Osmanlı hâkimiyeti Fas'a kadar genişlemiştir

XIX. yüzyıl sonu, XX. yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti topraklarının 1/7'ini kapsayan ve yaklaşık 1 milyon nüfusa sahip olan Trablusgarp Vilayeti ve Bingazi müstakil Mutasarrıflığı, *Afrika-yı Osmanî*'nin önemli bir bölümünü teşkil etmiştir. XVI. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar sırasıyla Beylerbeyiler, dayılar ve Karamanlı Ailesi tarafından idare edilen Trablusgarp, II. Mahmut döneminde Karamanlı Ailesi'nin egemenliğine son verilerek doğrudan merkeze bağlanmıştır. Osmanlı Devleti, Kuzey Afrika ile olan bağlarını Trablusgarp'ta merkezi yönetimi güçlendirerek korumaya çalışmıştır.

Bir dönem Trablusgarp Vilayeti'ne bağlı sancak, bir dönem de müstakil bir vilayet olan Bingazi ise, 1888 yılı itibariyle İstanbul'a bağlı müstakil bir mutasarrıflık olmuş ve 1911 yılına kadar da bu konumunu korumuştur. Göreve gelen mutasarrıflar tarafından bölgenin kalkınması için çeşitli idari, mali ıslahatlar yapılmıştır. Bölgedeki çeşitli ağaçların korunması, işlenmesi ve böylece bölgeye menfaat sağlayacak hale getirilmesi yönünde tedbirler alınmasına çalışılmıştır. Nitekim zeytin ağaçlarının korunmasına yönelik bir korucu birliği oluşturulması ve bölgeye getirilen yağ makinesi sayısının arttırılması gibi birtakım tedbirler alınmıştır. Özellikle 1876-1908 yılları arasında bölgede II. Abdülhamit'in girişimleri oldukça fazladır. Elinde kalan son Kuzey Afrika toprak parçasını da kaybetmek istemeyen padişah, bölgeyle yakından ilgilenmiştir.

¹¹⁷ Gerçekten Yunan gemilerden (sünger avcılarından) başka İtalyan birliğinin gemileri de Marsa Susa'ya ayda bir kere gelmiştir. Bkz. Slousch 1908, s. 152-153.

¹¹⁸ Trablusgarp ve Bingazi'den yaşanan göç ile ilgili bilgi için bkz. İpek 1994, s. 90-109.

Bingazi'nin coğrafi ve sosyo-ekonomik yapısı ile ilgili bilgilere, gerek devlet adamları tarafından sunulan layiha ve risalelerde, gerekse dönemin coğrafya eserlerinde ulaşmak mümkündür. Bu kaynaklarda özellikle Bingazi ile Derne arasındaki sahil bölgesine dikkat çekilmiştir. Bu mevkiinin son derece *mamur* ve *abadan* olduğu belirtilmiştir. Bu bölgedeki *Cebel-i Ahdar*'a ise özel bir yer ayrılmıştır.

Cebel-i Ahdar, Bingazi'den Derne'ye kadar uzanan sahilde çok geniş bir alanı kaplayan bir bölgedir. Aynı zamanda uzun süre bakım görmemiş zeytinlik bir sahadır. Nitekim *Cebel-i Ahdar* bölgesinde yaklaşık 2-3 milyon ağaç bulunduğundan bahsedilmiştir. Zeytin ağacının yanı sıra servi, ardıç, harnup ve koca yemiş ağaçlarının bulunduğu geniş bir ormana sahiptir. Bitki ve suları bol bir yerdir. Bu özelliklerinden dolayı da iskâna ve imara açık bir bölgedir. Bölgeyle ilgili layiha kaleme alanlar, burasının değerlendirilmesi ile birlikte memleketin iktisadi durumuna büyük katkı sağlayacağını her defasında vurgulamışlardır.

Arazinin verimliliğinin yanı sıra ahalinin de bu araziye iyi bir şekilde hizmet etmesi durumunda mahsulün çoğalacağı ve binlerce liralık gelir elde edileceği belirtilmiştir. Fakat bölgedeki zeytinlik alanı işleyebilecek tek insan gücü, yerli göçebe ahalidir. Bunlar ise "*gayretsiz ve vahşi âdemler*" olarak görülmüşlerdir. Ellerinden çıkacak hizmet için uzun bir zamana ihtiyaç vardır. Dolayısıyla ilgili menfaatin elde edilmesi için, daha masrafsız ve külfetsiz bir yol olarak görülen *muhacirlerden* istifade edilmesi düşünülmüştür. Böylece hem muhacirlerin, havası ve suları güzel olan bir yerde zeytinliklerden ve gayet mahsuldar araziden istifade etmesi, hem de devletin, eski bir yerleşim yerinin işlenmesi ve imar edilmesiyle kazanç sağlaması amaçlanmıştır.

Gönderilen raporlar doğrultusunda, eksik olan insan gücünün sağlanması için çeşitli bölgelerden gelen muhacirlerin bölgeye iskân edilmesine çalışılmıştır. Fakat bunlardan Çerkez, Kafkas, Rumeli ve Tatar muhacirleri bölgeye iskân edilememiştir. Bunda bölgenin uzaklığı, ekonomik sıkıntılar ve coğrafi şartların farklılığı nedeniyle muhacirlerin gitmek istememesi rol oynamıştır. Girit muhacirlerinde ise durum farklıdır. Bingazi'nin Girit'e yakınlığı hasebiyle, XIX. yüzyılın ikinci yarısında adada meydana gelen isyanlar sırasında buraya göç edenler olmuştur. Bu ilk etapta kendi imkânlarıyla göç eden muhacirlerin vermiş olduğu bilgiler de bir sonrakilerin bölgeye gitmesinde etkili olmuştur.

Çok sayıda zeytin ağacına sahip olması dolayısıyla bölge arazisinin verimli olduğunu öğrenen muhacirler, kendilerinin bu konuda marifetli olduklarını, araziye işleyebileceklerini belirtmişlerdir. Nitekim hükümet de bölgenin aktif hale gelmesi ve üretime açılması için muhacirlerin iskânını bir fırsat olarak görmüş ve bunu değerlendirmek için çalışmalarını başlatmıştır. Her

ne kadar başlangıçta hedeflenen sayıda muhacirin iskânı gerçekleştirilememişse de içlerinden zamanla bölgede yerleşip kalanlar, Bingazi coğrafyasında, sosyal ve ekonomik açıdan birtakım farklılıkları da ortaya çıkarmışlardır. Bölgede kalan bir kısım Giritli Müslüman, dünyanın geri kalmış bölgesinde belli bir gelişme sağlamıştır. Derne, Bingazi ve Meray'a kadar olan bölgede Araplara tarım örneği veren bahçelikler oluşturmuşlardır. Tarımla uğraşanların dışında kalanlar ise sanatkâr ve küçük memur olarak hayatlarını devam ettirmişlerdir. Dolayısıyla muhacirler, hem arazinin işlenmesine ve bölgenin şehirleşmesine katkı sağlamışlar, hem de konargöçerlerin yerleşik hayata özendirilmesinde etkili olmuşlardır.

Netice olarak gerek yapılan idari ve mali ıslah çalışmaları gerekse Balkanlar, Kafkasya ve Girit'ten gelen insanların bölgeye nakledilerek nitelikli insan gücü ihtiyacının karşılanmaya çalışılması, Bingazi'nin önemini ortaya koymasından manidardır. Nitekim bölge, Akdeniz ve Kuzey Afrika'yı elde tutmak için savunulması gereken en önemli ve en son stratejik mevki olmuştur. Devlet, bu stratejik mevki kaybetmemek için önemli bir mücadele vermiştir. Nitekim bütün olumsuzluklara rağmen merkezi hükümet ile yerel yöneticilerin, denizaşırı bir bölgede yaptıkları ıslah çalışmaları, bölgedeki muhacirler için yeni bir hayat inşa etme gayretleri bu mücadeleyi destekler niteliktedir.

KAYNAKLAR

a. Arşiv Vesikaları

- BOA., DH. MHC., Dosya No: 16, Gömlek No: 22, 10 Şubat 1314/22 Şubat 1899.*
BOA., DH. MHC., Dosya No: 16, Gömlek No: 22, 9 Mart 1315/21 Mart 1899.
BOA., DH. MHC., Dosya No: 22, Gömlek No: 24, 12 Nisan 1315/24 Nisan 1899;
BOA., DH. MHC., Dosya No: 42, Gömlek No: 6, Lef: 11-2, 4 Mart 1316/17 Mart 1900.
BOA., DH. MHC., Dosya No: 42, Gömlek No: 6, Lef: 7-1, 20 Eylül 1315/2 Ekim 1899.
BOA., DH. MHC., Dosya No: 48, Gömlek No: 71, Lef: 1-1, 18 Kânunusani 1316/31 Ocak 1901.
BOA., DH. MHC., Dosya No: 48, Gömlek No: 71, Lef: 3-2, 30 Haziran 1317/13 Temmuz 1901.
BOA., DH. MHC., Dosya No: 48, Gömlek No: 71, Lef: 5-2, 23 Temmuz 1317/5 Ağustos 1901.
BOA., DH. MKT., Dosya No: 1799, Gömlek No: 71, 2 Cemaziyelahir 1308/13 Ocak 1891.
BOA., DH. MKT., Dosya No: 1874, Gömlek No: 73, 1 Rebiülevvel 1309/5 Ekim 1891;
BOA., DH. MKT., Dosya No: 916, Gömlek No: 63, 14 Şevval 1322/22 Aralık 1904.
BOA., HRT. h. Nr: 653.
BOA., HRT.h., No: 114, 29 Zilhicce 1341/12 Ağustos 1923.
BOA., İ. DH. Dosya No: 881, Gömlek No: 70253, 30 Mart 1299/11 Nisan 1883.
BOA., İ. DH., Dosya No: 1244, Gömlek No: 97479, 10 safer 1309/15 Eylül 1891.
BOA., İ.MTZ.GR., Dosya No: 33, Gömlek No: 1363, 30 Mayıs 1315/2 Haziran 1899.
BOA., MVL., Dosya No: 762, Gömlek No: 37, Gurre-i Zilkade 1278/Mayıs 1862.
BOA., ŞD. DH., Dosya No: 2325, Gömlek No: 32, 17 Cemaziyülevvel 1297/27 Nisan 1880.
BOA., ŞD., Dosya No: 2323, Gömlek No: 23, 8 Ramazan 1288/21 Kasım 1871.
BOA., Y. A. RES., Dosya No: 56, Gömlek No: 48, 13 Rebiülahir 1309/16 Kasım 1891.
BOA., Y. MTV., Dosya No: 50, Gömlek: 15, 7 Şevval 1308/16 Mayıs 1891.
BOA., Y. MTV., Dosya No: 53, Gömlek No: 71, 12 Ağustos 1307/24 Ağustos 1891.
BOA., Y. PRK. KOM., Dosya No: 8, Gömlek No: 4, 3 Ağustos 1307/ 16 Ağustos 1891.
BOA., Y. PRK. KOM., Dosya No: 8, Gömlek No: 8, 4 Eylül 1307/ 16 Eylül 1891.
BOA., Y.A.RES., Dosya No: 100, Gömlek No: 31, 19 Mayıs 1315/31 Mayıs 1899.

b. Resmi Yayınlar, Yayımlanmış Vesikalar ve Kaynak Eserler

- Ali Haydar Emir (Erkilet), (1339). *Türkiye İtalya Harbi Tarihi Bahrısı 1327-1328*, İstanbul.
- Ali Tevfik, (1318). *Memâlik-i Osmaniyye Coğrafyası, Coğrafya-yı Umumiyye*, Cilt: III, İstanbul 1318.
- Ali ve Ahmed Nuri, (1301). *Afrika-i Osmanîden Trablusgarb ve Bingazi ve Fizan Kıt'alarına Dair Coğrafi ve İstatistikî ve Tarihi ve Siyasî ve*

Bingazi Mutasarrıflığı Dâhilindeki Cebel-i Ahdar'ın Coğrafi, Sosyo-Ekonomik Yapısı ve Bölgedeki Bazı İslah Girişimleri

Askerî Malumâtı Havî Bir Risale, İ. Ü. Kütüphanesi, TY. No: 5002.

Aziz Samih İlter, (1936). *Şimali Afrika'da Türkler*, İstanbul. Aziz Samih İlter, (1936). *Şimali Afrika'da Türkler*, İstanbul.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 106. İnikâd, , Devre: 1, Cilt: 6, İçtimai Sene: 2, 24 Mayıs 1326 (6 Haziran 1910, Pazartesi) Oturumu, s. 46.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 88. İnikâd, , Devre: 1, Cilt: 6, İçtimai Sene: 3, 18 Nisan 1327 (1 Mayıs 1911, Pazartesi) Oturumu.

Mehmed Nuri ve Mahmud Naci, (2012). *Trablusgarp, Hedefteki Ülke Libya'nın Tarihi*, (Hazırlayanlar: Ahmet Kavas, Abdullah Erdem Taş, Muhammed Tandoğan), İstanbul.

Muhammed Hilâl, *Trablusgarb'a Dair Ma'lûmât*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, TY. No: 6621.

N. Slousch, (1908). "Les Cretois en Cyrenaique", *Revue du Monde Musulman*, VI, N°10, s. 151-153.

Nehicüddin Efendi/Hasan Sâfi, (2013). *Tarih-i İbn-i Galbun ve Trablusgarp Tarihi*, (Hazırlayanlar: Abdullah Erdem Taş, Muhammed Tandoğan, Aydın Özkan), İstanbul.

Osmanlı Belgelerinde Cezayir, (2010). Cilt: I, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yayınları, İstanbul.

Osmanlı Belgelerinde Kafkas Göçleri, (2012). Cilt: I, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 121, İstanbul.

Ömer Subhi 1307 *Trablusgarb ve Bingazi İle Sahra-yı Kebir ve Sudan Merkezi*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, TY. No: 4261, İstanbul.

Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, (1992). *Senûsiler ve Sultan Abdülhamid*, (Haz. İsmail Cömert), İstanbul.

Tüccarzâde İbrahim Hilmi, (1323). *Memâlik-i Osmaniye Ceb Atlası: Devlet-i Aliyye-i Osmaniye'nin Ahval-i Coğrafiye ve İstatistikiyesi*, Kütüphane-i İslam ve Askerî.

1911-1912 Osmanlı-İtalya Harbi ve Kolağası Mustafa Kemal, (1985). Hazırlayan: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 597, Ankara.

c. Araştırma ve İnceleme Eserler

Artuç 2013 Nevzat Artuç, *İttihatçı-Senûsî İlişkileri (1908-1918)*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul.

Bostan 1994 İdris Bostan, "Garp Ocaklarının Avrupa Ülkeleri ile Siyasi ve Ekonomik İlişkileri (1580-1624)", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, 4, s. 59-86.

Çetin 1994 Atilla Çetin, "Derne", *DİA.*, Cilt: IX, İstanbul, s. 180-182.

Metin MENEKŞE

- Çetin 1996 Atilla Çetin, “Garp Ocakları”, *DİA.*, Cilt: XIII, İstanbul, s. 382-386.
- Çetin 2002 Atilla Çetin, “Garp Ocaklarında Türk Varlığı”, *Türkler*, Cilt: IX, Ankara, s. 382-386.
- Çınar 2004 Ali Osman Çınar, “Bingazi’de Tarımsal Kalkınma Amaçlı Göçmen İskânı (1851-1904)”, *İstanbul Üniversitesi Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, Sayı:4, s. 19-52.
- Devellioğlu 2007 Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara.
- Emecen 2009 Feridun M. Emecen, *Osmanlı Klasik Çağında Siyaset*, İstanbul.
- Erinç 1992 Sırrı Erinç, “Bingazi”, *DİA.*, Cilt: VI, İstanbul, s. 181-183.
- Gehedr 1996 Ammar Gehedr, *Osmanlı Resmî Kaynaklarına Göre Trablusgarb Vilayeti (1282-1312/1865-1894)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Göyünç 1980 Nejat Göyünç, “Trablusgarb’a Dair Bir Layiha”, *Osmanlı Araştırmaları-I*, s. 235-256.
- Halıcı 2008 Şaduman Halıcı, “Meclis-i Mebusan’da Trablusgarb (1908-1912)”, *Prof. Dr. Yavuz Ercan’a Armağan*, Turhan Kitabevi, Ankara, s. 1585-1613.
- Hess 2010 Andrew Hess, *Unutulmuş Sınırlar: 16. yy Akdeniz’inde Osmanlı İspanyol Mücadelesi*, (Çev. Özgür Kolçak), İstanbul.
- Hizmetli 1953 Sabri Hizmetli, “Osmanlı Yönetimi Döneminde Tunus ve Cezayir’in Eğitim ve Kültür Tarihine Genel Bir Bakış”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: XXXII, s.742-815.
- İpek 1994 Nedim ipek, “Trablusgarb ve Bingazi Mültecileri (1911-1912)”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı:9, Samsun, s. 90-109.
- İpek 1999 Nedim ipek, *Rumeli’den Anadolu’ya Türk Göçleri (1877-1890)*, Ankara.
- Kahraman 1993 Kemal Kahraman, “Cezayir”, *DİA.*, Cilt: VI, Ankara, s. 486-489.
- Karasapan 1960 Celal Tefvik Karasapan, *Libya (Trablusgarb, Bingazi ve Fizan)*, Ankara.
- Kavas 2001 Ahmet Kavas, “Kuzey Afrika’da Bir Osmanlı Nesli: Kuloğulları”, *Osmanlı Araştırmaları*, Cilt: XXI, s. 31-68.
- Kavas 2009 Ahmet Kavas, “Senûsiyye”, *DİA.*, Cilt: XXXVI, İstanbul, s. 536-538.
- Kavas 2012 Ahmet Kavas, “Tunus”, *DİA.*, Cilt: XLI, İstanbul, s. 388-393.
- Kavas 2013 Ahmet Kavas, *Osmanlı-Afrika İlişkileri*, İstanbul.

Bingazi Mutasarrıflığı Dâhilindeki Cebel-i Ahdar'ın Coğrafi, Sosyo-Ekonomik Yapısı ve Bölgedeki Bazı İslah Girişimleri

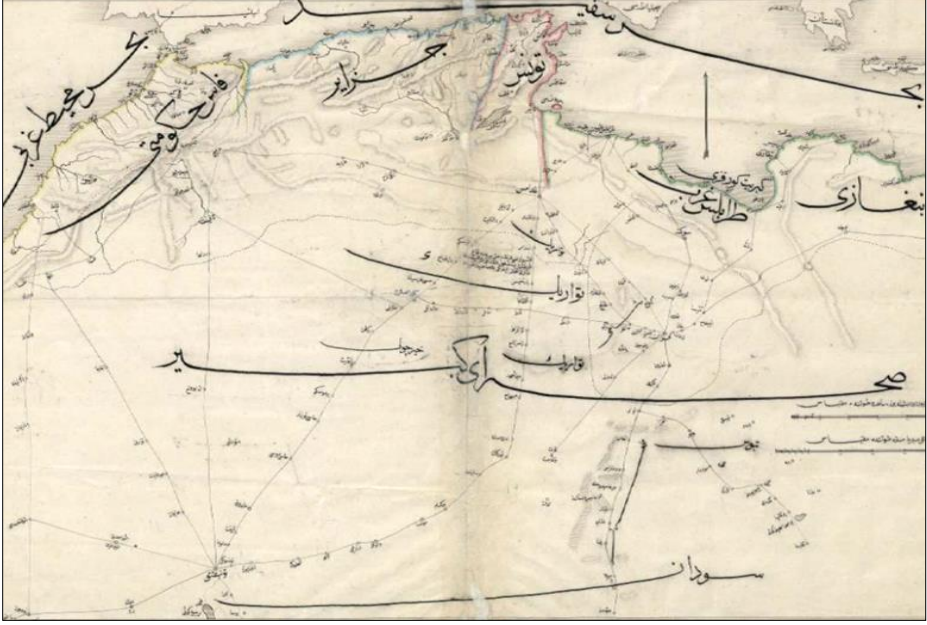
- Koloğlu 1986 Orhan Koloğlu, “Garp Ocaklarında Anadolu Delikanlıları”, *Tarih ve Toplum*, Sayı: 32 (1986), s. 25–30; Sayı: 33 (1986), s. 35–39; Sayı: 34 (1986), s. 30–34.
- Kuran 1957 Ercüment Kuran, *Cezayir'in Fransızlar Tarafından İşgali Karşısında Osmanlı Siyaseti*, İstanbul.
- Kurşun 2013 Zekeriya Kurşun, “Trablusgarp'ta Osmanlı Asırlarının Şâhitleri: Nehicüddin Efendi'nin Tarih-i İbn-i Galbun der-Beyân-ı Trablusgarp ve Hasan Sâfi'nin Trablusgarp Tarihi”, *Nehicüddin Efendi/Hasan Sâfi, Tarih-i İbn-i Galbun ve Trablusgarp Tarihi*, (Hazırlayanlar: Abdullah Erdem Taş, Muhammed Tandoğan, Aydın Özkan), İstanbul, s. I-XII.
- Kurtcephe 1995 İsrail Kurtcephe, *Türk-İtalyan İlişkileri (1911-1916)*, TTK Yayınları, Ankara.
- Kuzucu 2015 Serhat Kuzucu, “XVIII. Yüzyılda Uluslararası Bir Sorun Olarak Garp Ocakları'nın Akdeniz'deki Korsanlık Faaliyetleri”, *Gazi Akademik Bakış*, 9 (17), s. 165-180.
- Mahmud Ali 1982 Mahmud Ali, *Trablusgarb'da Osmanlı İnşa Faaliyetleri (1835-1911)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1982.
- Maksudoğlu 1966-67 Mehmet Maksudoğlu, “Tunus'ta Dayıların Ortaya Çıkışı”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: XIV, s. 189–219
- Maksudoğlu 1986 Mehmet Maksudoğlu, “Tunus'un Osmanlı Devletinden Ayrılması”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:4, s. 137-169.
- Maksudoğlu 1994 Mehmet Maksudoğlu, “Dayı”, *DİA.*, Cilt: IX, İstanbul, s. 59-60.
- Mantran 2001 Robert Mantran, “Karamanlı”, *DİA.*, Cilt: XXIV, İstanbul, s. 451-453.
- Menekşe 2016 Metin Menekşe, “XX. Yüzyıl Başlarında Kuşadası'nda Girit Muhacirleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: IX, Sayı:42, Şubat 2016, s. 715-734.
- Menekşe 2018 Metin Menekşe, “Girit'teki Muhtacîn-i İslamiye'ye Yönelik Aydın Vilayeti'nde Yürütülen Yardım Faaliyetleri (1896-1898)”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XVIII/37, (2018-Güz), s. 443-473.
- Mert 1987 Özcan Mert, “Osmanlı Belgelerine Göre Banco Dı Roma'nın Trablusgarb'daki Faaliyetleri”, *Belleten*, Cilt LI /200, s.829-848.
- Rossi 1979 Ettore Rossi, “Trabus”, *İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: XII/1, İstanbul, s. 445-455.
- Şıvgın 2002 Hale Şıvgın, “Trablusgarp Savaşı”, *Türkler*, Cilt: XIII, Ankara, s. 274-290.

Metin MENEKŞE

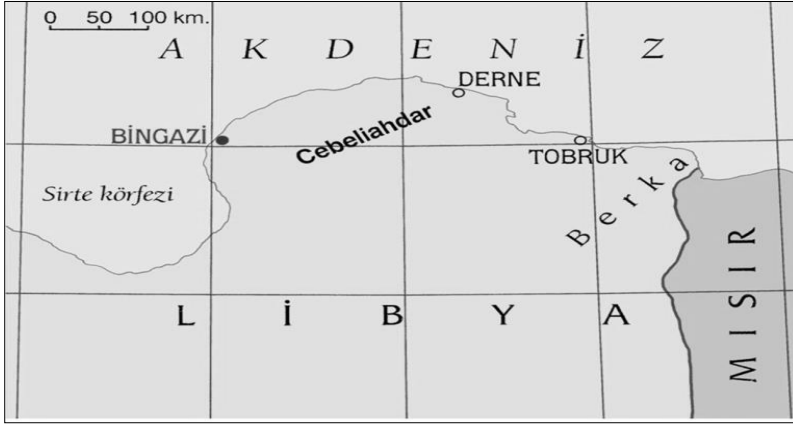
- Şıvgın 2006 Hale Şıvgın, *Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk-İtalyan İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.
- Şimşir 1989 Bilâl N. Şimşir, *Rumeli'den Türk Göçleri- Belgeler*, Cilt: I, TTK Basımevi, Ankara.
- Taş 2016 Abdullah Erdem Taş, *Osmanlı Garp Ocaklarından Trablusgarp Eyaleti: Karamanlılar Dönemi (1711-1835)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Toprak 2012 Seydi Vakkas Toprak, "Osmanlı Yönetiminde Kuzey Afrika: Garp Ocakları", *İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası*, Cilt: XXII, Bahar, s. 223-237.

Bingazi Mutasarrıflığı Dâhilindeki Cebel-i Ahdar'ın Coğrafi, Sosyo-Ekonomik Yapısı ve Bölgedeki Bazı Islah Girişimleri

EKLER

Harita 1: Fas, Cezayir, Tunus, Trablusgarp, Bingazi ve Büyük Sahra (1/10.000.000)¹¹⁹

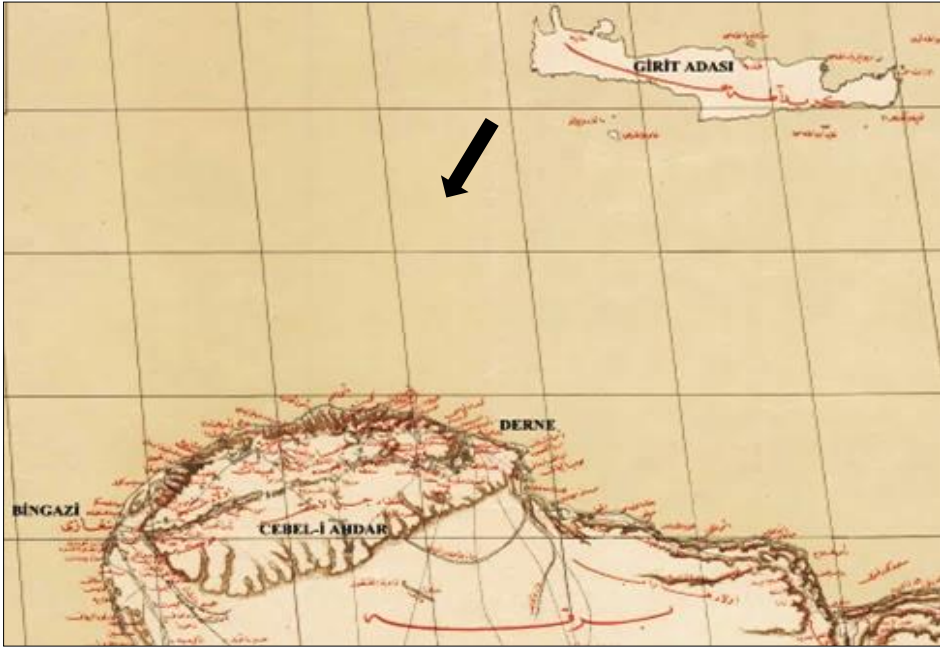
Harita 2: Bingazi ve Çevresi¹²⁰

¹¹⁹ BOA., HRT.h., No: 114, 29 Zilhicce 1341/12 Ağustos 1923.

¹²⁰ Erinç 1992, s. 181.

Harita 3: Bingazi ve Cebel-i Ahdar¹²¹

Harita 4: Bingazi, Cebel-i Ahdar ve Girit'in fiziki durumu.¹²²

¹²¹ 1911-1912 Osmanlı-İtalya Harbi ve Kolağası Mustafa Kemal 1985, Ekler; Harita: 2.

¹²² BOA., HR. h., No: 648/5.

Bingazi Mutasarrıflığı Dâhilindeki Cebel-i Ahdar'ın Coğrafi, Sosyo-Ekonomik Yapısı ve Bölgedeki Bazı Islah Girişimleri

Resim 1: Göçebe Bir Kafile¹²³

Ruseuk'tan göç eden ahali.

Illustrazione Italiana
Dobruca'dan göçeden çerkez alileri Balhca köyü yakınında.
(Aureli' nin deseninden)

Resim 2: Rumeli'den Yaşanan Göç (1877-1878)¹²⁴

¹²³ Nehicüddin Efendi/Hasan Sâfi 2013, s. 232.

¹²⁴ Şimşir 1989, s. 745 ve 747.

SUMMARY

The Ottoman Empire, which was one of the states with the largest geography in history, managed to keep its sovereignty spanning three continents for more than six centuries. As a matter of fact, the Ottoman Africa has formed one of these sovereignty areas. Ottoman sovereignty in Africa began in the 16th century and ended in the early 20th century in parallel with the weakening of the state. In this period, *Garp Ocakları*, which was constituted by the provinces of Tripoli, Algeria and Tunisia, entered the Turkish domination and thus obtained a strategic position for Mediterranean rule. Especially the Tripoli province and the Benghazi detached governance constituted an important part of the Ottoman Africa. As a matter of fact, the two regions have been the most important and the last strategic position to be defended to keep the Mediterranean and North Africa.

In the period under consideration, Benghazi is an independent province attached to Istanbul and is an important region with its port and strategic location. Together with the Central Benghazi, it is composed of Derne, Merc, Ucla and Calu, Cidabiye districts. In this period, the population of the central district of Benghazi ranged from 11,000 to 15,000. It was recorded as 25.000 at the beginning of the 20th century. After entering the Ottoman Empire, various administrative and financial reforms were made by both the central government and the local administrations for the development of the region. Especially between in the region Abdulhamid II's (1876-1908) attempts are quite high. The sultan, who did not want to lose the last remaining piece of African soil, was closely interested in the region. As a matter of fact, since the 1860s, the interest of Europeans increased on Benghazi, Tripoli and Derne, and the British, Italian and French competitions started in these regions. Especially, the borders of Tripoli and Benghazi became even more important with the loss of Tunisia.

Reports submitted to the management as of the second half of the 19th century, attention was drawn to the coastal region between Benghazi and Derne, "Cebel-i Ahdar" which a special place. It stands out with its fertile lands and favourable climate. This region, which hosts many ancient civilizations in history, stands out with its fertile soil and favourable climate. According to some, it is able to compete with the most beautiful places on the southern coast of Italy. There are about 2-3 million trees in the region. In particular, it was emphasized that there are many olive trees in the wild and it would make a great contribution to the economic situation of the region with the care to be made to these olive trees. In addition to the olive tree, there are various trees such as carob, cypress, juniper, timber. The place is abundant in terms of plants and water. Due to these features, it is also a place for settlement and reconstruction.

Although the region of Cebel-i Ahdar has come to the forefront with its fertile land and wild olive groves, it has not been processed and maintained due to its nomadic nature. Therefore, olive groves and groves in the region have been aimed to be improved and opened to settlement and to contribute to the economy. It was also thought that this would be achieved by qualified manpower. According to the reports

Bingazi Mutasarrıflığı Dâhilindeki Cebel-i Ahdar'ın Coğrafi, Sosyo-Ekonomik Yapısı ve Bölgedeki Bazı İslah Girişimleri

sent from the region, it was tried to settle the immigrants of Circassian, Caucasian, Rumelia, Tatar and Crete in order to provide the missing manpower. However, Circassian, Caucasian, Rumelian and Tatar immigrants could not be settled in the region. Factors playing role in this regard; in addition to the distance of the region and economic distress, due to the differences in geographical conditions, the immigrants did not want to go. The situation is different in the immigrants of Crete. Thanks to the proximity of Benghazi to Crete, there were those who migrated here during the rebellions on the island in the second half of the 19th century. In the first place, the information given by the immigrants who migrated with their own means has also been effective in moving the next ones to the region. Although the resettlement of the targeted number of settlers at the beginning could not be realized, those who settled in the region over time have revealed some differences in the social and economic aspects of the Benghazi geography. They have achieved a certain improvement in the backward region of the world. In the region up to Derne, Benghazi and Meray, they created gardens that gave the example of agriculture to the Arabs. Those who are not engaged in agriculture have survived as artists and small officials. Therefore, the emigrants have contributed both to the processing of the land and to the urbanization of the region, and have been instrumental in encouraging the emigrants to settled life.